

RIMSKI CARSKI KULT NA HRVATSKOJ OBALI JADRANA

Marinović, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2025

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:380954>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

RIMSKI CARSKI KULT NA HRVATSKOJ OBALI JADRANA

IVANA MARINOVIĆ

SPLIT, 2025.

Filozofski fakultet u Splitu
Odsjek za povijest
Antički grad na istočnoj obali Jadrana

RIMSKI CARSKI KULT NA HRVATSKOJ OBALI JADRANA

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivan Matijević

Studentica: Ivana Marinović

Split, veljača 2025.

Zahvale

Na početku ovog rada prvo se želim od srca zahvaliti mentoru, izv. prof. dr. dc. Ivanu Matijeviću na podršci, povjerenju i pomoći prilikom izrade ovog rada i popratnih priloga unutar rada.

Želim se zahvaliti i dr. sc. Vanji Kovačić, koja me je kroz rad u arhivu uputila na korisne izvore i fotodokumentaciju.

Zahvaljujem se također svojim prijateljima i kolegama, koji su mi, bez obzira na udaljenost, pružali podršku tijekom procesa nastanka ovog rada.

I na kraju, želim se zahvaliti svojim roditeljima, bratu i sestri na podršci i ohrabrenjima kojima su me pratili od početka mog školovanja.

1.	Uvod.....	1
2.	O rimskom carskom kultu.....	2
3.	Dodirne točke rimskog carskog kulta i rimske religije.....	8
4.	Rimski carski kult na hrvatskoj obali Jadrana.....	14
5.	Rimski carski kult u Istri.....	16
6.	Rimski carski kult na hrvatskoj obali Jadrana unutar Skardonitanskog konventa.....	20
7.	Rimski carski kult na hrvatskoj obali Jadrana unutar Salonitanskog konventa.....	29
8.	Rimski carski kult na hrvatskoj obali Jadrana unutar Naronitanskog konventa.....	39
9.	Zaključak.....	44
10.	Summary.....	48
11.	Popis slikovnih priloga.....	49
12.	Bibliografija.....	51
12.1.	Kratice.....	51
12.2.	Izvori.....	52
12.3.	Popis literature.....	53
12.4.	Mrežni izvori.....	58

1. Uvod

Razumijevanje religije jedne civilizacije, pa i njezinih propagandnih svrha, važno je za razumijevanje te iste civilizacije i njezinog načina funkcioniranja. Cilj ovog rada je, kroz pregled rimskog carskog kulta na hrvatskoj obali Jadrana, shvatiti kako je kult funkcionirao na ovom području, njegove sličnosti i razlike u provođenju u odnosu na Rim te njegov utjecaj na lokalno stanovništvo i kulturu.

Rad se sastoji od tri dijela. U prvom dijelu će biti predstavljen rimski carski kult: njegov osnutak, razvoj i preplitanje s rimskom religijom. Drugi dio se sastoji od prikaza razvoja rimskog carskog kulta na hrvatskoj obali Jadrana kroz podatke dostupne u literaturi. Valja napomenuti da je ovim radom obuhvaćeno područje današnje obale Jadrana, koje je u rimsko doba bilo podijeljeno u dvije administrativne jedinice, Dalmaciju i Histriju. Treći dio rada jest zaključak. Za izradu ovoga rada korišteni su pisani izvori antičkih pisaca (Apijan, Dion Kasije, Livije, Plinije, Svetonije, Vergilije), znanstveni radovi koji su se bavili ovom tematikom i njoj povezanim granama te baze s rimskim natpisima. Također, za ovaj rad korišteni su i rezultati arheoloških istraživanja, koji u velikoj mjeri pomažu shvatiti informacije zapisane na natpisima te u djelima antičkih pisaca.

Ključne riječi: rimski carski kult, propaganda, religija, skardonitanski konvent, salonitanski konvent, naronitanski konvent, hrvatska obala Jadrana

2. O rimskom carskom kultu

Pojam kulta dolazi iz latinske riječi *cultus*, koja znači štovanje. Kult kao javni izraz religioznosti se javlja već u prapovijesti.¹ Pojam kulta je i danas prisutan u društvu, kao društvena (npr. kultovi ličnosti političkih vođa) i religiozna pojava. Promjena kulta iz primarno religioznog karaktera do političko-propagandnog sredstva bila je postupna, a njeno usavršenje se može uočiti upravo u pojavi i djelovanju rimskog carskog kulta.

U antici se kultovi, s obzirom na izvorište, dijele na četiri grupe: autohtone, grčke, rimske i orijentalne. Rimski kultovi i religija su društvene pojave koje su predstavljale Rim, rimsku državu, a kasnije i samog cara. Upravo je zbog toga religija bila službena stvar svakog građanina Rimske države.² Naime, iako je Rim širio svoju vladavinu, on nije nametao nikakvu sveobuhvatnu organizacijsku strukturu.³ Civili su i dalje svoju religiju mogli organizirati po lokalnim običajima i građanskim strukturama. U Augustovom dobu zadržana je praksa dopuštanja zadržavanja lokalnih običaja, institucija, zakona i vjerske prakse u saveznika pod uvjetom da priznaju i podržaju nadmoć Rima.⁴ Stoga, sudjelovanje u carskom kultu i njegovim obredima nije bio samo religiozni čin, nego i javni prikaz odanosti caru i carstvu.

Prve naznake osobne promocije kroz kult nalazimo kod Kornelija Lucija Sule i Gaja Marija. Oni među prvima u ime kolonija dodaju svoje gentilicje.⁵ Sula također i organizira godišnje igre, *Ludi Victoriae Sullane*, u čast svoje pobjede 82. godine pr. Kr. On uzima kognomen *Felix*. Uz to, koristio je i grčki kognomen, *Ἐπαφροδίτης*, kojim je naglašavao da je on miljenik bogova, posebno Afrodite/Venere.⁶ Venera je bila jako važno božanstvo u rimskom panteonu, a bila je štovana kao praroditeljica rimske države, *Venus Genetrix*. *Venus Genetrix* su posebno štovali pripadnici julijevsko-klaudijevske dinastije, koji su za sebe tvrdili da su potomci Eneje, Venerinog sina. Cezar, pripadnik te iste dinastije, nikad nije postao carem, ali je bio deificiran i postumno štovan u sklopu rimskog carskog kulta. On se tijekom svog boravka u Egiptu, za vrijeme Kleopatre VII., upoznao s egipatskim viđenjem vladara (faraona). Faraon, *per-a'a* (*velika kuća*), je božansko biće koje je iznad cijele države i zajednice; on je apsolutni

¹ <https://enciklopedija.hr/clanak/kult> (pristupljeno 7. 6. 2024.)

² SANADER, M. (1999.) 7. -8.

³ Iznimku je napravio car Trajan Decije 249. g. kada je ediktom proglasio da svi stanovnici Rimskog Carstva moraju pojesti žrtveno meso.

⁴ ATKINS, J. W. (2018.) 143. - 144.

⁵ ZANINOVIĆ, M. (1998.) 37. - 40.

⁶ SUMI, G. S. (2002.) 414. - 419.

gospodar zemlje i naroda. Faraona se također prikazivalo sličnom ili istom ikonografijom kojom se prikazivalo egipatska božanstva.⁷

Gaj Julije Cezar (Slika 1.) prvi je rimski državnik koji je napravio okvir i formu rimskog carskog kulta. Cezar dolazi u Egipat nakon pobjede u bitci kod Farsala 48. g. prije Krista. U Egiptu, gdje je vjerojatno boravio oko tjedan dana, Kleopatra ga je upoznala s egipatskim spomenicima. Cezar je tijekom tog putovanja mogao vidjeti kipove faraona natprirodnih veličina te hramove, posvećene tim istim faraonima, u kojima su faraoni bili prikazani poput bogova. Osim toga, također je svjedočio obredima u čast božanske faraonke Kleopatre.⁸ Na ovom kratkom putovanju Cezar je mogao vidjeti kako su politika i religija spojeni u jedno, u osobu vladara, koja je imala apsolutnu moć.

Slika 1. Mramorna bista Gaja Julija Cezara, 46. - 44. g. pr. Kr

([https://en.wikipedia.org/wiki/Tusculum_portrait#/media/File:C%C3%A9sar_\(13667960455\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Tusculum_portrait#/media/File:C%C3%A9sar_(13667960455).jpg))

Nakon povratka iz Egipta, Cezar je pobijedio u još nekoliko bitaka te mu je Senat 46. g. pr. Kr. odobrio čak četiri trijumfa: egipatski, afrički, pontski i galski. Nakon trijumfalnih svečanosti slijedila je posveta Cezarovog foruma, *Forum Iulium*, čija je glavna građevina bio hram posvećen *Venus Genetrix*.⁹ Ovim činom Cezar je u Rimu počeo provoditi simbiozu

⁷ ZANINOVIĆ, M. (1998.) 37. - 40.

⁸ ZANINOVIĆ, M. (1998.) 39.

⁹ U tom hramu je, uz kip Venere, postavio i kip Kleopatre.

politike i religije. Dvije godine kasnije Cezar uzima titulu *dictator perpetuus*, čin koji je pojačao nezadovoljstvo Senata.¹⁰ Cezar je ubijen ubrzo nakon toga, na Martovskim idama (15. 3.) iste godine. No, samo dvije godine kasnije, 42. g. pr. Kr., Oktavijan je deificirao svoga prethodnika,¹¹ nastavljajući uspješno građenje institucije koja će postati carski kult.

Njegov nasljednik, prvi rimski car August (Slika 2.), nastavio je Cezarovu tendenciju veličanja svoje političke slike kroz javne i vjerske čine. On je također za svoga života boravio u Egiptu, gdje je prihvatio svoju divinizaciju. Zbog rješavanja sukoba na tom području koji su već duže trajali, egipatski Grci su mu dali titulu *Zeus Eleutherios*, Zeus Osloboditelj. Njegova je divinizacija ostala zabilježena i u onodobnoj arhitekturi: u hramu *K* u Philama je Oktavijan prikazan kao faraon, a hram u Aleksandriji, koji je prvotno bio zamišljen kao hram Marka Antonija, je završen i realiziran kao Oktavijanov hram.¹²

Slika 2. Augustus Prima Porta

(<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.2290.0.0>)

Oktavijan je dozvolio 29. g. pr. Kr. da se u Efezu hram posveti *Romae et Divo Iulio*, božici Romi i božanskom Juliju. No, za službeni početak kulta se uzima 12. g. pr. Kr., kada

¹⁰ ZANINOVIĆ, M. (1998.) 39. - 40.

¹¹ RAMAGE, E. S. (1985) 223.–245.

¹² ZANINOVIĆ, M. (1998.) 42.

Druz Augustu posvećuje Oktavijanu žrtvenik kod Lugdunuma.¹³ Tome svjedoči i Livije koji je zapisao sljedeće: *Oltar je bio posvećen božanskom Cezaru na ušću Saone u Ronu, i za svećenika je bio postavljen Gaj Julije Vercordaridubnus.*¹⁴

Senat je potvrdio Oktavijanovu apoteozu nedugo nakon njegovog pogreba, nakon što je jedan senator svjedočio da je vidio uzašašće Oktavijanove duše s tijela na lomači u nebo, među bogove. Rimski povjesničar Dion Kasije zapisuje kako se odvijao Oktavijanov pogreb. Na odru od bjelokosti i zlata koje je bilo ukrašeno zlatom i grimizom bilo je položeno Oktavijanovo tijelo. Samo tijelo se nije vidjelo, već je na lijesu bio prikazan voštani Oktavijanov trijumfalni lik. U procesiji su, uz lijes, bile nošene i slike Oktavijanovih predaka i istaknutih Rimljana, uključujući i Romula; Cezar je jedini koji nije bio prikazan jer je tada bio uvršten u rimski panteon kao polubog. Druz i Tiberije, njegov nasljednik, su tada održali govor. Tiberije je već tada Oktavijana nazvao božanskim. Nakon govora, lomača je bila zapaljena, a iznad nje je proletio orao. Dion Kasije svjedoči i da je Senat, sada diviniziranom Augustu, dodijelio svećenike i obredne rituale, te da je Livija, Oktavijanova žena, proglašena njegovom svećenicom.¹⁵

U sklopu rimskog carskog kulta nisu bili štovani samo carevi, nego i ostali članovi carske obitelji. Od Julija Cezara do Valentijana III. ukupno su divinizirane 74 osobe, među kojima je njih 38 imalo titulu cara, a čak 16 osoba su bile ženske pripadnice carske obitelji.¹⁶ Julija Augusta (Slika 3.) je 14. godine, postala *flaminica Divi Augusti*, a 17. siječnja 42. g. ju je Senat proglasio *Diva Iulia*, čime je i ona službeno deificirana. Kao božanstvu carskog kulta, i njoj su se u čast održavale igre i žrtvovanja. U kult su mogle ući i sestre careva. Tako je Kaligulina sestra, Julija, koja je prva ženska osoba koja je bila deificirana, ali i prva koja je bila proglašena nasljednicom carstva.¹⁷

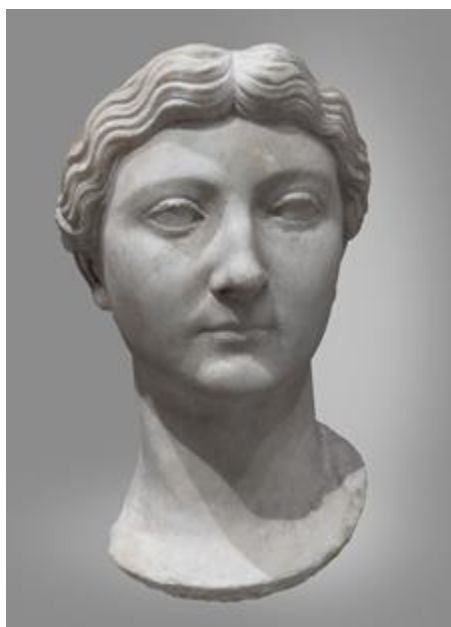
¹³ ZANINOVIĆ, M. (1998.) 42.

¹⁴ Livije. *Epitome*, 139. (dostupno na: <https://www.livius.org/sources/content/livy/livy-periochae-136-140/> - pristupljeno 21. 6. 2024.)

¹⁵ Dion Kasije. LVI, 34. - 46. (dostupno na: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/cassius_dio/56*.html - pristupljeno 23. 6. 2024.)

¹⁶ FAIRFIELD BURTON, H. (1912.) 83.

¹⁷ JADRIĆ-KUČAN, I. (2021.) 465. - 477.

Slika 3. Bista Julije Auguste, 14. - 23. g.

([https://en.wikipedia.org/wiki/Livia#/media/File:\(Toulouse\)_Livie_Mus%C3%A9_Saint-Raymond_Ra_340.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Livia#/media/File:(Toulouse)_Livie_Mus%C3%A9_Saint-Raymond_Ra_340.jpg))

Nakon vladavine cara Nerona, uslijedili su nemiri unutar Carstva. Oni se smiruju dolaskom Vespazijana na prijestolje. Tijekom nemira, Neronove statue, kao i one osoba koje su mu bile bliske, su bile izbačene iz carskih svetišta, a prekinuti su i radovi na Neronovim graditeljskim pothvatima. Zato, nakon što se dolaskom Vespazijana na vlast situacija stabilizirala, za vrijeme flavijevske dinastije dolazi do oživljavanja carskih svetišta. Obnavljanjem svetišta rimskog carskog kulta, unutar kojih su postavljali svoje kipove, kao i kipove svojih žena i rodbine.¹⁸ Flavijevci dolaskom na vlast obnavljaju instituciju kulta kako bi osnažili svoj položaj u carstvu i kako bi dali legitimitet svojoj dinastiji.¹⁹ Car Tit u tu svrhu osniva i kolegij *sodales Flaviales*.²⁰ Nakon Domicijana na vlast, nakon senatora Nerve, dolazi car Trajan. On nije prekidao veze s flavijejskom dinastijom, što se može najbolje primijetiti na primjerima carske portretistike. Također, Trajan nastavlja provoditi carsku propagandu unutar istih carskih svetišta (primjerice u Issi i Naroni u Dalmaciji). Njegov nasljednik, car Hadrijan, čini znatni otklon u odnosu na dotada ustaljenu propagandnu praksu. On svoje kipove ne postavlja u prijašnjim carskim svetištima. Prema trenutnim nalazima, izgleda da je i dinastija Antonina, također, više njegovala osobni nego dinastički oblik carske propagande.²¹

¹⁸ CAMBI, N. (2002.) 125.

¹⁹ JADRIĆ, I., MILETIĆ. Ž. (2008.) 87.

²⁰ MILETIĆ, Ž. (2003.) 216.

²¹ CAMBI, N. (2002.) 127. - 128., 130.

Severi na vlast dolaze nakon dužeg nemirnog razdoblja. Njima je bila potrebna afirmacija položaja upravo zbog okolnosti u kojima su došli na vlast: ratova i diskontinuiteta dinastija. Stoga se oni kroz propagandu carskog kulta nastoje prikazati kao nastavljači Antonina. Ponovno uspostavljaju organizirani sustav carske propagande.²²

Nakon dinastije Severa, dolazi razdoblje vojničkih vladara. Oni, kao najviši zapovjednici rimske vojske, znali su koliko su portreti važni za osobnu promidžbu i propagandu. U nekim carskim svetištima (primjerice u Boubonu) postavljeni su kipovi vojničkih careva, ali ne i u Dalmaciji. Oni su pak češće, kao primjerice Filip Arapin, u svojim rodnim mjestima dali napraviti sebi svetišta.²³

Za vrijeme cara Dioklecijana, carski kult se manifestirao i u rimskoj vojsci. Naime, Dioklecijan je ograničio moć pretorijanaca stvorivši nove trupe koje su se sastojale od pokorenog ilirskog stanovništva, *Ioviani* i *Herculiani*. Oni su služili kao careva osobna straža. *Ioviani* su za svoj simbol koristili crvenog orla, a *Herculiani* crnog orla, koji više nije bio simbol samo Jupitera, nego i trenutačnih careva.²⁴

Kult su provodili *seviri augustales*, a u njegovom širenju sudjelovali su flameni i flaminike. U kolegij augustala ulazili su bogati oslobođenici. Oni nisu mogli dalje napredovati u društvu, iako su obnašali državnu službu. Daljnji napredak bio je onemogućen činjenicom da su oni bili robovskog podrijetla. No, zato su njihovi potomci mogli napredovati do visokih pozicija na temelju njihove službe.²⁵ Mogućnost daljnjeg napredovanja obitelji u državnim službama i akumuliranja ugleda privlačila je bogatije oslobođenike da se uključe u instituciju carskog kulta. Organiziranjem redovnih štovanja u sklopu kulta, oni su održavali svoj ugled i status, dok su istovremeno širenjem rimske religije i jezika provodili romanizaciju lokalne zajednice.

Funkcija *seviri augustales* je bila *honor* koji je trajao godinu dana. Pojedinaac je morao platiti kako bi obnašao ovu službu. Pristup je plaćen putem donacija (*summa honoraria*). Visinu donacija je odlučivao *ordo decurionum*.²⁶ Taj iznos je približno odgovarao honorarnim sumama dekuriona. Visinu honorarne donacije, kao i pogodnosti kandidata, određivalo je gradsko vijeće.²⁷ Zbog toga su samo bogatiji članovi lokalne zajednice mogli biti uključeni u provođenje i održavanje kulta.

²² CAMBI, N. (2002.) 133.

²³ CAMBI, N. (2002.) 137.

²⁴ WILLIAMS, S. (1985.) 41. - 61.

²⁵ ZEKIĆ, J. (2004.) 81.

²⁶ GIUNIO, K. A. (2007.) 147.

²⁷ STARAC, A. (2000.) 133.

3. Dodirne točke rimskog carskog kulta i rimske religije

Rimska politička kultura u sebi je sadržavala bitne koncepte: *auctoritas* (autoritet), *dignitas* (poštovanje), *honor* (čast), *gloria* (slava), *gratia* (naklonost) *virtus* (vrлина), *mos maiorum* (običaji predaka) i *pietas* (pobožnost). U duhu ove kulture, političko i vojno djelovanje u ime Rima bilo je norma koja se morala ispuniti.²⁸ Stoga, u sklopu rimskog carskog kulta, ovi koncepti su se također promovirali. Za njihovo promoviranje koristili su se brojni elementi iz rimskog panteona koji su bili poznati narodu. Tako su Venera, Roma, Jupiter te genij i numen bili uključeni u instituciju rimskog carskog kulta.

Venera je bila važna boginja u rimskom panteonu. Njezine najvažnije titule koje se vezuju uz rimski carski kult su bile *Genetrix* i *Victrix*. Atribut *Genetrix* se referira na Veneru kao majku Eneje te praroditeljicu julijevsko-klaudijevske dinastije. Cezar se i za života pozivao na Veneru kao pretka.²⁹ *Venus Victrix*, Venera Pobjednica (Slika 4.), podrijetlo svog ratničkog aspekta vuče od Afrodite *Areie*, koja pak svoje ratničko podrijetlo vuče iz područja Plodnog polumjeseca i boginja Inane, Ištar i Aštarte.³⁰ Cezar je također zazivao *Venus Victrix* za života, prilikom sukoba s Pompejem. Apijan svjedoči kako se tada Cezar zavjetovao da će, ako pobijedi, podignuti hram Veneri koja mu je donijela pobjedu (što je na kraju i napravio).³¹ Iako nije bila pripadnica Kapitolijske trijade, Venera je bila bitna boginja unutar rimskog carskog kulta, upravo zbog svojih titula *Genetrix* i *Victrix*, koje su predstavljale važne aspekte rimske političke kulture: plemenito podrijetlo i trijumf. Kao *Genetrix*, ona je potvrđivala pravo koje su Julijevci, a kasnije i njihovi nasljednici, polagali na prijestolje. Kao *Victrix*, ona ih je vodila u borbama i osiguravala njihovu sigurnost i pobjedu, kao što je to učinila i za Eneju. Lik Venere u rimskom carskom kultu zapravo je predstavljao božansku naklonost Julijevcima; oni su potekli od Venere, Venera ih čuva i vodi u bitkama. Time su Julijevci, osim što su dokazivali svoje božansko podrijetlo, uspješno dokazivali i da ih bogovi trenutačno favoriziraju i odobravaju njihove odluke i vlast.

²⁸ ATKINS, J. W. (2018.) 12., 56., 79.

²⁹ Apijan, II, 68. (https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/appian/civil_wars/2*.html) (pristupljeno 2. 7. 2024.)

³⁰ MAROVICH, M. (1996.) 44. - 56. i OSTERMAN, J. (2014.) 25. - 38.

³¹ Apijan, II, 68., 102. (https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/appian/civil_wars/2*.html) (pristupljeno 2. 7. 2024.)

Slika 4. *Venus Victrix*, 3. st., Dioklecijanovo doba
(<https://salona.netlify.app/salona/orientalis/venera-victrix>)

Dea Roma (Slika 5.) bila je, kao izvorno grčko božanstvo, nepoznata u rimskom kultu do 2. st. pr. Kr.³² Božica Roma je bila personifikacija grada Rima, predstavljena kao božanstvo. Roma, kao božanstvo se tek javlja u doba Carstva, zajedno s carskim kultom. Praksa štovanja Rome se javlja ponajprije u istočnim provincijama. Roma nikad nije imala zasebne žrtvenike i oltare. Uvijek je bila štovana s drugim božanstvom ili ‘obogotvorenim’ carom. Tako postoje primjere zajedničkih hramova božice Rome i božanskog Augusta iz Pule, Ostije, Tarracene, Atene i Ankare. Roma je, također, u sklopu rimskog carskog kulta, znala biti štovana zajedno s Venerom. Njihov najpoznatiji zajednički hram potječe iz vladavine cara Hadrijana, koji je hram osobno posvetio u Rimu 2. 4. 121. godine. Hram je bio najveće arhitektonsko zdanje tadašnjeg Rima; Venerin dio hrama se ulazilo stubištem od Koloseuma, a u Romin s Foruma.³³ Spajanje Venere i Rome nije bilo slučajno u carskoj propagandi. Spajajući božanstvo koje predstavlja grad Rim i božanstvo koje predstavlja legitimitet i sreću dinastije, Hadrijan

³² JADRIĆ-KUČAN, I. (2014.) 169.

³³ ZAMAROVSKY, V. (2004.) 300. - 301.

potvrđuje svoj položaj cara, položaj svoje dinastije te šalje poruku da su i Rim i bogovi na njegovoj strani.

Slika 5. Bista Rome sa zaglavnog kamena gradskih vrata, Aequum (<https://lorrainekerr.com/archaeologicalgalleries/croatia>)

Jupiter je bio vrhovni bog rimskog panteona. Prema rimskom vjerovanju, on je volio Rim više od svih ostalih gradova. Orao je bio njegov najpoznatiji simbol.³⁴ Upravo se taj orao kao simbol Jupitera češće koristi u prikazima i propagandi rimskog carskog kulta, nego sam lik Jupitera (Slika 6.). Simbol orla je često korišten u prikazima apoteoze careva. Scena orla koji se bori sa zmijom te je drži u kandžama je rijedak prizor u rimskoj umjetnosti koji se veže uz carski kult. Prikaz orla u borbi u ranohelenističkom razdoblju dobiva funerarnu konotaciju i počinje predstavljati apoteozu te prijelaz iz svijeta živih u svijet mrtvih. To se vjerovanje osobito populariziralo za vrijeme Aleksandra Velikog, a kasnije ga je promovirao i Oktavijan. On je postavio sliku s prikazom borbe orla i zmije na zid kurije 29. g. pr. Kr. Slika je prikazivala Oktavijana i Cezara iznad kojih je lebdio orao sa zmijom u kandžama. Ovdje je orao, kao Jupiterov simbol, predstavljao vrhovnu silu, Cezarovu božansku narav, te potporu Oktavijanovoj vlasti, ali također daje naslutiti i njegov božanski potencijal. Najpoznatiji prikazi apoteoze jesu: prikaz apoteoze Antonina Pija i njegove supruge Faustine na postolju stupa, prikaz apoteoze Antonina Pija na timpanu Kapitolijskog hrama u Douggi, novac s likom cara

³⁴ ZAMAROVSKY, V. (2004.) 172. - 173.

Hadrijana koji sjedi na leđima orla (novac je kovan za vrijeme Antonina Pija) te na mramornoj bazi iz San Severina iz tetrarhijskog razdoblja, posvećenju Konstanciju Kloru. Oraz je također bio korišten i prilikom careva pogreba; njegovo puštanje iz kaveza koji se nalazio na vrhu lomače je simboliziralo apoteozu careve duše.³⁵

Slika 6. Prikaz cara Klaudija kao Jupitera, 42. - 43. g.

(<https://digicol.lib.depaul.edu/digital/collection/gic/id/1062/>)

Genij je bio štovan u Rimu kao simbol individualnog ljudskog duha. Genij je bio pokretač koji je omogućavao pojedincu da iskoristi svoj potencijal u najvećoj mogućoj mjeri.³⁶

³⁵ STARAC, A. (2020.) 31. - 39.

³⁶ FAIRFIELD BURTON, H. (1912.) 81.

Genij je predstavljao božansku srž ljudskog bića koji postoji prije rođenja i nakon smrti. On je također i božanski duh koji živi zajedno s pojedincem.³⁷ Genij *pater familias* je po običaju bio štovan unutar svake obitelji, zajedno s Larima i Penatima. Pošto je car postao *Pater Patriae*, otac domovine, nije iznenađujuće što se onda i njegov genij počeo štovati u sklopu carskog kulta.³⁸ Štovanjem genija cara, zajedno sa štovanjem ostalih predaka obitelji, među ljudima se podsvjesno stvara povezanost cara s obiteljskim precima - čime se u stvarnom svijetu postupno jača njegova titula *Pater Patriae*.

Numen je za vrijeme Republike označavao isključivo božansku moć. Za vrijeme Carstva numen se koristi u značenju božanstva, što na kraju prevladava i zamjenjuje značenje koje je imao u ranijem razdoblju. U augustovsko doba, numen se počinje pripisivati ljudima, primarno carevima.³⁹ Smatra se da je Vergilije prvi dodijelio Oktavijanu numen u Georgikama.⁴⁰

Dakle, rimski carski kult kao institucija nastao je miješanjem privatne religije Rimljana, javne religije,⁴¹ politike julijevsko-klaudijevske dinastije i utjecaja egipatske vladajuće strukture.

Jedan od ikonografskih simbola koji se veže uz carski kult je i zvijezde jarca, koje se koristilo kao simbol za Oktavijana.⁴² Pošto je Rim u vrijeme Republike koristio lunisolarni kalendar, ne znamo točan tadašnji datum Oktavijanova rođenja koji bi spadao u razdoblje zvijezda jarca.⁴³ Prema zapisima Svetonija, Oktavijan nije htio otkriti svoje vrijeme rođenja sve dok mu Diogen iz Apolonije nije prorekao sretnu sudbinu. Tada je svoj horoskop učinio javnim i počeo je kovati novac s likom jarca (Slika 7.).⁴⁴ Kasnije se lik jarca kao simbola Oktavijana koristi i na znamenjima legija.⁴⁵ Jarac, kao zvijezde, je prikazan kao životinja s prednjim dijelom jarca, ali s ribljim repom. Prema grčkom mitu, to je prikaz Pana u trenutku mijenjanja oblika u bijegu od titana.⁴⁶

³⁷ POSAVEC, V. (1998.) 72.

³⁸ FAIRFIELD BURTON, H. (1912.) 81.

³⁹ POSAVEC, V. (1998.) 72.

⁴⁰ Vergilije. (1891.) *Bucolics and Georgics*. ur. T. L. Papillon, A. E. Haigh. Oxford. 46. (dostupno na: <https://www.scribd.com/document/656401019/Vergilius-Georgics-1-4-Papillon-T-L-A-texto-y-comentario>)

⁴¹ JADRIĆ, I., MILETIĆ. Ž. (2008.) 75.

⁴² CALOMINO, D. (2015.) 62.

⁴³ SPARAVIGNA, A. C. (2019.) 1. - 5.

⁴⁴ Svetonije. *Aug.* 94. 12. (dostupno na:

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/Augustus*.html) (pristupljeno 4. 7. 2024.)

⁴⁵ SPARAVIGNA, A. C. (2019.) 1.

⁴⁶ <https://www.britannica.com/place/Capricorn> (pristupljeno 4. 7. 2024.)

Slika 7. Novac s prikazom Oktavijana i zviježđa jarca, 19. g. pr. Kr.

(<https://hal.science/hal-02267867/document>)

4. Rimski carski kult na hrvatskoj obali Jadrana

Na prostoru Ilirika razvija se pokrajinski rimski carski kult. Taj kult se razvija i na području Hispanije Citerior i jugozapadne Germanije. Iako su osvajački pohodi Cezara i Oktavijana na tim prostorima bili uspješni, ti prostori su i dalje bili nemirni te nesigurni za vlast. Zbog toga se na tim područjima, u sklopu pacifikacije i asimilacije, osnivao pokrajinski rimski carski kult. Zajednice koje su se nalazile unutar konventa zajednički su organizirale štovanje kulta konventa, uključujući i carski kult. Provincija Dalmacija je bila podijeljena na 3 sudbena konventa,⁴⁷ a ta podjela odgovara i pretpostavljenim centrima carskog kulta u Dalmaciji, koji su određeni temeljem pronađenih ostataka štovanja carskog kulta.⁴⁸

Za širenje rimskog carskog kulta u Dalmaciji najzaslužniji je Publije Kornelije Dolabela. Publije Kornelije Dolabela je bio namjesnik provincije Dalmacije za vrijeme cara Tiberija, od 14. do 20. godine. Dolabeline ceste su imale stratešku i vojnu funkciju. O tim funkcijama svjedoči gust raspored stražarnica (*burgi, speculae, castella*) koje su se nalazile uz ceste. Zbog pronađenih nadgrobnih natpisa⁴⁹ znamo da su nasilne smrti pojedinaca bile česte na tim područjima. Zato su ceste, uz stražarnice, imale i *stationarii*, kako bi osigurale sigurnost putnika. Možemo reći da su Dolabeline ceste prvobitno bile izgrađene za vojničke potrebe (*viae militares*) te da su s vremenom i pacifikacijom područja postale javne ceste (*viae publicae*). Ceste su bile široke 3,5 do 4 metra, s iznimkom pravca Bigeste - Narona, čija je širina u rasponu od 4,35 do 6,75 metara. Najduža Dolabelina cesta je *A colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici*, koja je povezivala Salonu s Panonijom.⁵⁰

Dakle, ceste su prvotno bile vojno-strateškog karaktera; služile su za omogućavanje brže intervencije na tek osvojenim područjima, ali i održavanje mira u Dalmaciji. Kasnije do izražaja dolazi i ekonomski karakter cesta, kada one počinju služiti za protok sirovina i prometa.⁵¹ Uspješnom pacifikacijom, napušta se vojni karakter cesta, ali one i dalje ostaju u upotrebi, za osobne i komercijalne svrhe. Uz ljude i robu, cestama također putuju i vijesti (*Fama volat.*). Cestama se omogućava širenje kulta u udaljena područja. A vijesti o povlasticama i poboljšanju statusa oslobođenika uključenih u djelovanje kulta potiču lokalnu

⁴⁷ Konvent je bio udruženje rimskih građana naseljenih u druge gradove s drugim etničkim življem. U Dalmaciji bila su tri konventa: skardonitanski, salonitanski i naronitanski.

⁴⁸ JADRIĆ-KUČAN, I. (2012.) 43. - 44. i CAMBI, N. (2020.) 472.

⁴⁹ CIL 3, 8009, CIL 3, 2544, CIL 3, 6418, CIL 3, 8424, CIL 3, 8830, CIL 3, 8910 i sl.

⁵⁰ BOJANOVSKI, I. (1974.) 15. - 43.

⁵¹ BOJANOVSKI, I. (1974.) 29.

stanovništvo, primarno bogatiji sloj, da se uključe i djeluju u sklopu kulta kako bi sebi osigurali dobit i bolji položaj.

Najranije tragove o carskom kultu u Iliriku možemo datirati u Augustovo razdoblje. Lucije Tetije, je kao pripadnik kolegija *Iuliales*, ostao zabilježen na jednoj steli u Iaderu.⁵² Ovaj kolegij je osnovan vjerojatno za doba Augustove vladavine. Podizanje are u Lugdunu je čin koji je potaknuo razvoj municipalnih građanskih i oslobođeničkih kolegija carskog kulta na Zapadu. Stoga, uzimajući u obzir političko-religijske procese unutar Carstva, osnivanje kolegija *Iuliales* možemo smjestiti u razdoblje od 12./11. pr. Kr. do 14. g.⁵³ Neki od najstarijih natpisa⁵⁴ koji spominju augustalske sevre, a datiraju se u Augustovo doba, potječu iz područja Pole i Parentijuma.⁵⁵

Prije svoje smrti, August je bio diviniziran i u Iliriku. Područje oko ušća Neretve je bilo naseljeno Italicama koji su tu širili svoje političke i trgovačke interese. Za vrijeme Oktavijana, obitelj *Pappi*, koja je na živjela na tom području Narone, kao Cezarova pristaša, širila je pozitivnu carsku propagandu. O tome nam svjedoči natpis⁵⁶ iz Tasovčića, koji Oktavijana oslovljava s *Imp(eratori) Caesari Divi f(ilio)*. Oktavijan, kao sin božanskog Cezara, nasljeđuje njegova božanska svojstva i karakteristike. Članovi ove obitelji su i nakon Oktavijana nastavili podupirati politiku julijejsko-klaudijejske dinastije, o čemu nam svjedoči i činjenica da je *Pappi L. f. Brocchina*, pripadnica obitelji *Pappi*, bila svećenica carice Livije, koja je deificirana za vrijeme vladavine cara Klaudija.⁵⁷

U službu augustala su pretežno ulazili bogatiji oslobođenici, koji zbog svog robovskog podrijetla nisu imali daljnje prilike za napredovanje. Oni su se organizirali u kolegije koji su imali svoje magistrature i zajedničku imovinu.⁵⁸

Na natpisnoj građi pronađenoj na prostoru Narone može se pratiti uspon više oslobođeničkih obitelji. Njihov uspon je vezan uz rimski carski kult, a prati isti princip: otac oslobođenik unutar carskog kulta obnaša službu sevira i time ostvari svoj maksimalni uspon u društvenoj hijerarhiji. Njegovi potomci, koristeći se bogatstvom kojeg je on stekao, kao bogati slobodnorodeni građani, postaju magistrati. U pravilu su se trebale izmijeniti dvije generacije kako bi pripadnik obitelji (unuk oslobođenika) dobio magistraturu i članstvo u ordu.⁵⁹

⁵² GIUNIO, K. A. (2013.) 203. - 204.

⁵³ JADRIĆ, I., MILETIĆ. Ž. (2008.) 80. - 81.

⁵⁴ IIt X/1, br. 591, IIt X/1, br. 593

⁵⁵ STARAC, A. (2000.) 133.

⁵⁶ CIL 3, 14625

⁵⁷ ZANINOVIĆ, M. (1998.) 42.

⁵⁸ STARAC, A. (2000.) 134.

⁵⁹ GLAVIČIĆ, M. (2003.) 221. - 225.

5. Rimski carski kult u Istriji

Histrija je do Cezarova doba bila na periferiji Italije, to jest, prostirala se do Rubikona. Za vrijeme Augusta Histrija, zajedno s Venecijom, je ušla u sastav X. regije Italije, *Venetia et Histria*. Granica Istrije i Dalmacije je bila rijeka Raša (*Arsia flumen*). Za vrijeme principata, sve do cara Dioklecijana, istočno jadranski obalni pojas od Raše do rijeke Drima (*Drilo flumen*) je pripadao X. regiji. Urbanizacija Istre je bila slaba u ranom Carstvu; na njenom području nalazila su se četiri grada (*Tergeste, Agida, Parentium* i *Pola*).⁶⁰

Razlog slabije urbanizacije Istre može se tražiti u Histarskim ratovima koje je Rim vodio protiv Istrijana. Rimljani su vodili dva rata, Prvi 221. g. pr. Kr. te Drugi 178.-177. g. pr. Kr. O važnosti ovih ratova za Rim svjedoči i činjenica da su Rimljani u rat poslali oba konzula.⁶¹ Na području Istrije nalazilo se mnogo carskih posjeda, čemu svjedoči obilje pronađenih epigrafičkih spomenika s imenima carskih službenika. Prema teritorijalnoj organizaciji Istrije, natpisi se grupiraju u tri skupine. Najbrojniju skupinu čine natpisi vezani uz Polu i njen ager, zatim ide skupina iz Parentija i njegovog agera te najmanja skupina vezana uz carske posjede u okolici Umaga i Novigrada.⁶²

Unutar pulskog agera carski se posjedi formiraju već u doba drugog trijumvirata, a proizašli su iz privatnih posjeda Augusta i njegovih srodnika. Neki od carskih posjeda u pulskom ageru i popratni dokazi jesu: Valturska polja i natpis oslobođenice Julije Profaze,⁶³ uvala Kuje kod Ližnjana i zavjetni žrtvenik roba Oktavijana,⁶⁴ okolica sela Ševe i očuvani toponim Tavian/Tabian, kompleks posjeda Kreševan - Busoler,⁶⁵ područje Štinjana i natpis oslobođenika cara Tita,⁶⁶ područje Borasa.⁶⁷ Uz carsku obitelji, i senatorske obitelji su također imale posjede unutar polskog agera. Neke od njih su: Lekaniji (teritorij na granici Rundika, Štinjan - Fažana), Statiliji (Poreština, Buzeština), Apuleji (kod Vižinade).⁶⁸

Na području Istre možemo izdvojiti dva centra rimskog carskog kulta, a to su Pola i Nezakcij.⁶⁹

⁶⁰ SUIĆ, M. (2003.) 25. 66.

⁶¹ MATIJAŠIĆ, R. (2009.) 92. - 94., 101.

⁶² STARAC, A. (1994.) 133.

⁶³ Itt X/1, br. 593

⁶⁴ Itt, X/1, br. 585

⁶⁵ Itt X/1, br. 575

⁶⁶ Itt X/1, br. 598

⁶⁷ Itt X/, br. 643

⁶⁸ STARAC, A. (1994.) 133. - 134.

⁶⁹ GIRARDI-JURKIĆ, V. (1998.) 23.

Pola (*Pola*, Pula) je rimska kolonija koja je vjerojatno osnovana za vrijeme Cezara, potkraj razdoblja Republike.⁷⁰ Ona je bila razrušena nakon bitke kod Akcija,⁷¹ ali je Oktavijan obnavlja te čini velike arhitektonske pothvate, među kojima je i gradnja hrama Augusta i Rome.⁷² Natpis koji se nalazio na arhitravu tog hrama, *Romae et Augusto [Cae(sari) D(ivi) f(ilio) P(atri) P(atriciae)]*, svjedoči o prisutnosti carskog kulta na ovom području. Ovaj hram također svjedoči o spajanju elemenata rimske religije i kulta, o čemu je pisano u trećem poglavlju.

Pola je bila ekonomski važna kolonija, na čijem su se teritoriju nalazili maslinici, vinogradi te tvornice tegula i amfora. Pripadnici carske obitelji su sa svojim gospodarskim posjedima i postrojenjima na području Pole upotpunjavali svoju egzistenciju. Poznate posjede možemo podijeliti u četiri kategorije: posjedi isključivo stambene namjene (Valbandon, Barbariga, Katoro i Sorna), posjedi sa zgradama isključivo proizvodne namjene (Červar, uljara u Barbarigi), posjedi s gospodarskim i stambenim karakterom (uvala Verige, Velika Šaraja, Šijana, Labinci) te posjedi s nemogućnošću točne rekonstrukcije.⁷³

U Poli je pronađeno više posvetnih natpisa koji spominju pripadnike carske obitelji. Za natpise⁷⁴ ne možemo sa sigurnošću tvrditi da su bili povezani s institucijom rimskog carskog kulta jer nam kontekst u kojem su oni, kao i njima pripadajuće statue, nastali, kao što i ne znamo jesu li bile postavljeni unutar carskog svetišta.

Za dva natpisa⁷⁵ možemo pretpostaviti da su bili vezani uz rimski carski kult. Natpis CIL 5, 31 je postavila *res publica Polensium*, odana numenu cara. Natpis CIL 5, 24 pak spominje *sodali Augustali*, što je direktna potvrda postojanja kolegija *sodales Augustales*.

⁷⁰ SUIĆ, M. (2003.) 217. - 219. i ZEKIĆ, J. (2004.) 69.

⁷¹ Kazna za sudjelovanje u građanskom ratu na Antonijevoj strani.

⁷² GIRARDI-JURKIĆ, V. (1998.) 32.

⁷³ ZEKIĆ, J. (2004.) 83.

⁷⁴ CIL 5, 29: *Ulp(i)a(e) Seve- / rin(a)e Aug(ustae) / coniugi d(omini) n(ostr)i / Aureliani In / victi Aug(usti) / matri cas / trorum res pub(lica) / Polens(ium)*. CIL 5, 26: *[I]mp(eratori) Caesa[ri] / Vespasiano A[ug(usto)] / pontifici ma[x(imo)] / trib(unicia) pot(estate) IIII imp(eratori) [X] / p(atr)i p(atriciae) co(n)s(uli) IIII de[si]g(nato) V*. CIL 5, 5: *Neroni Caesari / Germanici f(ilio) / Ti(beri) Augusti nep(oti) / d(ivi) Augusti pronep(oti) / [- - -]*. CIL 5, 28: *Imp(eratori) Caes(ari) / M(arco) Aurelio / Antonino / Pio Fel(ici) Aug(usto) / Part(hico) max(imo) Brit(annico) max(imo) / pont(ifici) max(imo) trib(unicia) pot(estate) XVI / imp(eratori) II co(n)s(uli) IIII p(atr)i p(atriciae) proco(n)s(uli) / divi Severi fil(io) divi M(arci) Anto- / nini nep(oti) divi Antonin(i) Pii / pronep(oti) divi Hadriani / abnep(oti) divi Traiani et / divi Nervae adnep(oti) / magno imperatori / d(ecreto) d(ecurionum)*. HD 056515: *--- / [A]ugusto s[acr(um)] / [-] Vibiu[s] C(ai) [f(ilius)] V[---] / [p(osuit)?] l(aetus?) [l(ibens)?] m(erito)?*. CIL 5, 25: *Ti(berio) Claudio / Drusi f(ilio) Caesar[i] / Augusto Germ(anico) / pontif(ici) max(imo) trib(unicia) pot(estate) V / imp(eratori) VIII co(n)s(uli) III desig(nato) / IIII p(atr)i p(atriciae)*.

⁷⁵ CIL 5, 31: *Imp(eratori) C(a)esa(ri) [[Val(erio)]] / [[Liciniano Lici]]- / [[nio]] Pio Fel(ici) / Invicto Aug(usto) / res p(ublica) Pol(ensium) d(evota) n(umini) m(aiestatique) e(ius)*. CIL 5, 24: *[Ti(berio) C]laudio / [Dru]si German(ici) f(ilio) / [Ner]oni Germanico / [augu]ri sodali Augustali / [sod]ali Titio co(n)s(uli)*.

Drugi centar carskog kulta u Istri je bio Nezakcij (*Nesactium*, Vizače kod Pule). Nakon osvajanja, Rimljani obnavljaju Nezakcij po rimskom urbanističkom planu koji je uključivao forum, hram, trijem te terme. Nezakcij je odabran kao drugo središte kulta zbog religijskog kontinuiteta i geografskog položaja. Štovanje rimskog carskog kulta potvrđuje natpis koji spominje *sex vir Augustala*, koji se brinuo o štovanju carskog kulta u Nezakciju.⁷⁶

Nezakcij je bio centar posljednjeg histarskog kralja Epulona. Nakon Drugog histarskog rata on je bio razoren, ali doživljava ponovni uspon i obnovu. Danas su poznati veći dijelovi gradskih četvrti, ali oblik gradske matrice još nije definiran. No, iz pronađenih ostataka možemo zaključiti da grad u rimsko doba nije mijenjao svoju predrimsku matricu.⁷⁷ Geografski smještaj mu je pružao zaštitu, a pošto se nalazio na jugoistoku Istre, Rimljani su mogli iz njega kontrolirati istočnu Istru. Također ga mogli koristiti za pacifikaciju bliskih prostora na istoku koji su bili pod upravom Ilira.

U Nezakciju su pronađene čak četiri baze statue s natpisima⁷⁸ koje možemo povezati s carski kultom. Natpisi HD 031836 i HD 032984 spominju cara Gordijana III, ali i *r(es) p(ublica) Nes(actiensium)*. Za natpis HD 032987 još nije određeno odnosi li se na Gordijanovu nasljednika Filipa Arapina ili sina Filipa Mlađeg.⁷⁹

Parentij (*Parentium*, Poreč) je prvotno bio municipij, a zatim Tiberijeva kolonija rimskih građana. Na njegovom forumu je bio smješten hram, a još jedan hram se nalazio blizu vrha poluotoka.⁸⁰ Na njegovom teritoriju pronađeni su četiri natpisa koje možemo povezati s institucijom rimskog carskog kulta.⁸¹ Natpis CIL 5, 330 koji spominje *res publica Parentium*

⁷⁶ GIRARDI-JURKIĆ, V. (1998.) 26. - 31.

⁷⁷ CAMBI, N. (2020.) 94. - 95.

⁷⁸ HD 031836: *Imp(eratori) Cae(sari) / M(arco) Anto(nio) / Gordiano / Pio Fel(ici) / Aug(usto) / p(ontifici) m(aximo) p(atri) p(atriciae) / r(es) p(ublica) Nes(actiensium)*. HD 032984 *Imp(eratori) Cae(sari) / M(arco) Anto(nio) / Gordiano / Pio Fel(ici) / Aug(usto) / p(ontifici) m(aximo) p(atri) p(atriciae) / r(es) p(ublica) Nes(actiensium)*. HD 032981: *[F]austinae / Aug(ustae) / Aeli Antonini / Aug(usti) Pii fil(iae) / Aureli Caes(aris) uxori / d(ecreto) d(ecurionum)*. HD 032987: *Imp(eratori) Caes(ari) / [M(arco)] Iulio / [Philippo] / [-----]*.

⁷⁹ ZEKIĆ, J. (2004.) 76.

⁸⁰ CAMBI, N. (2020.) 83., 109.

⁸¹ CIL 5, 335: *L(ucio) Cantio L(uci) f(ilio) / Lem(onia) Septimino eq(uo) / publ(ico) flam(ini) patron(o) / colon(iae) lul(iae) Parent(inorum) / curial(i) veter(i) Par(entii) / omnib(us) honorib(us) / municipal(ibus) functo / praef(ecto) et patr(ono) coll(egii) fab(rum) / plebs aere conlato / d(ono) d(edit)*. HD 009046: *P(ublius) Virtius P(ubli) l(ibertus) / Mogetius sex / vir sibi et Virtiae / P(ubli) l(ibertae) Athenidi vi / vos(!) fecit m(onumentum) in fronte p(edes)(!) / XX in <agro> p(edes) XI h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)*. ILJug 436: *[Ti(berius) V]olusius / [Ti(beri)] l(ibertus) Hermes / Aug(ustalis) / v(i)v(us) f(ecit) sib(i) / et Volusiae Clymene l(ibertae) / et coniug(i) / et Ti(berio) Volusio Severo / et Ti(berio) Volusio Maximo / fil(iis) meis / et Ti(berio) Volusio Stephan(o) l(iberto) / lib(ertis) libertabus(que) / meis poster(is)q(ue) eor(um)*. CIL 5, 330: *[[Imp(eratori) [Caes(ari) V]alerio]] / [[[Licini]ano]] / [[[Licinio]]] Pio F(elici) / Invicto Aug(usto) p(ontifici) / m(aximo) trib(unicia) p(otestate) III con(suli) / p(atri) p(atriciae) proco(nsuli) r(es) p(ublica) / Parentinor(um) / d(e)v(ota) nu(mini) mai(estati) - /q(ue) aeius(!)*.

posvećen je numenu cara. Kult u Istriji su promovirali oslobođenici,⁸² što je vidljivo iz epigrafskih izvora.⁸³

Karta 1. Geografski smještaj lokacija s pronađenim nalazima o štovanju rimskog carskog kulta u Istriji (karta preuzeta s <https://imperium.ahlfeldt.se/?> 2.1. 2025.)

⁸² ZEKIĆ, J. (2004.) 88.

⁸³ AE 1929, 0165: *P(ublio) Athenio P(ubli) l(iberto) Eroti IIIIIv[iro Aug(ustali)] / P(ublio) Athenio P(ubli) f(ilio) Vel(ina) Basso aid[ili] / Virtia Sp(uri) f(ilia) Tertia viro et filio / v(iva) f(ecit)*. IIt, X/1, br. 585, HD 009046, ILJug 436.

6. Rimski carski kult na hrvatskoj obali Jadrana unutar Skardonitanskog konventa

Skardonitanski konvent je obuhvaćao teritorij Liburnije, čije su granice bile određene rijekom Rašom i planinom Učkom na sjeverozapadu te rijekama Zrmanjom i Krkom na jugu. Liburnija je bila najurbaniziranija regija Dalmacije koja je obuhvaćala područja Kvarnera, podvelebitskog kraja, Ravnih kotara i Bukovice.⁸⁴ Mjesta koja su spadala u teritorij skardonitanskog konventa, a u kojima nalazimo tragove štovanja rimskog carskog kulta su: Skardona, Jader, Enona, Senija i Aserija, a značajna su i mjesta Crepsa/Crexa, Apsorus, Arba, Tarsatika, Flanona i Albona.⁸⁵ Prema pronađenim natpisima koji spominju samo Liburne,⁸⁶ možemo zaključiti da je pokrajinski kult u Skardoni bio organiziran samo za Liburne. Japodi ulaze u ovu organizaciju tek krajem 2. st., kada se pojam *Liburnia* koristi za područje na kojem su živjeli i Liburni i Japodi. Japodi nisu dugo bili uključeni u organizaciju kulta, što je moguća posljedica dugog neprijateljskog odnosa između Japoda i Rima.⁸⁷

Na području Liburnije već je u 1. stoljeću započeto organizirano štovanje rimskog carskog kulta. Razlog tome jest poseban status Liburnije. Liburni su bili oslobođeni plaćanja tributa te su mogli steći italsko i rimsko građansko pravo. Također, s područja Liburnije Rimljani su novačili stanovništvo u pretorijanske kohorte. Naime, nakon osvajanja, Liburnija je služila kao odskočna daska za daljnja osvajanja, ali granična pokrajina koja je rješavala problem neprijateljski nastrojenih Delmata. Liburni su, kao *foederati*, intervencijom rješavali nemire u okolici.⁸⁸

Pronađeni epigrafski natpisi spominju trojicu svećenika kulta, Tita Turanija Sedata,⁸⁹ Marka Trebija Prokula⁹⁰ te Lucija Gavija Opata.⁹¹ Sva trojica potječu iz različitih gradova,⁹² a Turanije Sedat i Trebije Prokul su bili autotohnog podrijetla. To nam daje naslutiti da su se

⁸⁴ JADRIĆ-KUČAN, I. (2012.) 45. i CAMBI, N. (1998.) 45. - 57. i SUIĆ, M. (2003.) 66.

⁸⁵ JADRIĆ-KUČAN, I. (2012.) 45. i CAMBI, N. (1998.) 45. - 57. i <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/home> (pristupljeno kroz kolovoz 2024.)

⁸⁶ CIL 3, 2810: *T(ito) Turra[nio] / T(iti) f(ilio) Ser(gia tribu) Seda[to] / decurioni duo[viro?] / Scardonis sacer[doti] / ad aram Aug(usti) Lib[urn(or)um] / huic ordo Scardo[nitan(i)] / statuam decre(vit) / Iulia Sex(ti) f(ilia) Maxima / inpensa remi[ssa] / d(e) s(ua) p(ecunia) f(ecit) l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)*. CIL 3, 2931: *M(arco) Trebio / Proculo/ equom(!) publ(icum) / hab(enti) sacer(dos) Lib(urnorum) / Ilvir(o) aedil(i) Arba(e) / Trebia M(arci) fil(ia) / Procula / patri t(estamento) p(oni) i(ussit)*. ILJug, 247: *Lib(ero) pat(ri) / L(ucius) Gavius Optatus sac(erdos) / Liburnor(um) immemor(iam) Gaviae / L(uci) f(iliae) Maximae matris templum / a parte dextra aedic(ulae) libero / aditu maiori altano cum valvis / et accubitu et sedibus vetustate / corruptum a solo restituit*.

⁸⁷ JADRIĆ-KUČAN, I. (2012.) 44. - 49.

⁸⁸ JADRIĆ-KUČAN, I. (2012.) 44. - 49.

⁸⁹ CIL 3, 2810.

⁹⁰ CIL 3, 2931.

⁹¹ ILJug, 247.

⁹² Lucije Gavije Optat je bio iz Senije, Marko Trebije Prokul iz Jadera, a Tit Turanije Sedat iz Skardone.

svećenici birali po rotacijskom načelu iz svih većih zajednica. Svećenici su mogli biti rimski građani koji su bili pripadnici viših staleža. Dužnost svećenika je bila organiziranje štovanja, izvođenje žrtvovanja i javnih gozbi te financiranje održavanja kulturnih lokacija. Vršanjem službe svećenika, pojedinci su jačali svoj ugled i prestiž u zajednici, što je doprinijelo jačanju lojalnosti caru.⁹³

Od natpisa vezanih za carski kult u Skardoni (*Scardona*, Skradin) su pronađena četiri natpisa.⁹⁴ Jedan natpis⁹⁵ posvećen je *Venus Victrix*, boginji zaštitnici carske obitelji, pa se i on može povezati s institucijom rimskog carskog kulta.

Na području Tarsatike (*Tarsatica*, Rijeka) pronađen je jedan natpis,⁹⁶ koji spominje *sacerdoti Augusti*, potvrđujući prisutnost svećenika rimskog carskog kulta na tom području. U Alboni (*Albona*, Labin) pronađen je žrtvenik iz 245. godine koji je posvećen Filipu Arapinu. Natpis⁹⁷ na njemu je sačuvan u potpunosti. Zbog ovog natpisa se smatra da se natpis HD 032987 iz Nezakcija odnosi na Filipa Arapina.⁹⁸ Još jedan posvetni natpis,⁹⁹ pronađen je u Alboni, ali zbog činjenice da natpis nije u potpunosti očuvan, njegova povezanost s rimskim carskim kultom je upitna.

U Flanoni (*Flanona*, Plomin) pronađena su tri natpisa koja se povezuju s carskim kultom. Jedan od njih je posvećen neidentificiranom caru,¹⁰⁰ dok su ostala dva spominju Domiciju Lucilu, majku cara Marka Aurelija.¹⁰¹ Također je na tom prostoru pronađena i mramorna glava koja možda prikazuje cara Hadrijana ili pak privatnu osobu čiji prikaz slijedi karakteristike Hadrijanova portreta tipa Stazione Termini.¹⁰²

Na otoku Cresu (*Crexa*) pronađeni su dijelovi pet skulptura (pet glava) te nekoliko fragmenata carske skulpture, nagog torza i nogu. Četiri glave prikazuju članove julijevsko-klaudijevske dinastije (Oktavijan, Druz Mlađi, neidentificirana princeza/carica,

⁹³ JADRIĆ-KUČAN, I. (2012.) 44. - 49.

⁹⁴ CIL 3, 2808: *Neroni Caesari / Germanici f(ilio) Ti(beri) / Aug(usti) n(epoti) divi Aug(usti) pro(nepoti) / flamin(i) Aug(ustali) / civitates Liburniae*. HD 072483: *Divo Au[gusto et] / Divo Ves[pasiano] / ex auct[oritate imp(eratoris)] / T(iti) Caesari[s Vespasiani] / Augus]sti conv(entus) / Scardonis [---]*. ILJug 200: [-----] / [VIvir? Au]gustalis / [---]atria Felicla / [---]ria M(arci) f(ilia) Secunda / [v(otum)] s(olverunt) l(ibentes) m(erito). HD 072483: *Divo Aug(usto) e[t] / divo Vespasian[o] / ex auctoritat[e] / [Imp(eratoris)] T(iti) Caesaris divi Ve[sp(asiani) f(ili) Vesp(asiani)] / [Aug]usti conventus L(iburnor(um)) / Scardonis c[on]secravit[?]*.

⁹⁵ CIL 3, 2805: *Veneri / Victrici / sacrum / s(olvit) l(aet-) l(ibens) T(---)*.

⁹⁶ CIL 3, 3028: *C(aio) Notario / Vettidiano / Secundo / Ilvir(o) iur(e) d(icundo) / sac(erdoti) Aug(usti) / fratri / T(itus) Vettid[i]us Nepos / t(estamento) f(ieri) i(ussit) / l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum)*.

⁹⁷ CIL 3, 3049: *M(arco) Iulio / Severo / Philipo / nobilissimo / principi / iuventis / Respublica Albonessium*.

⁹⁸ ZEKIĆ, J. (2004.) 76.

⁹⁹ CIL 3, 3048 (B) = 10065: *Imp(eratori) Caesari div[i] / Antonini fil(io) divi [Ha]- / drianus nepoti d[ivi] / Traiani Part(hici) pro[nep(oti)] / [-----]*.

¹⁰⁰ ILJug 2906: [---]pon]tif / ma[x(im)]--- / — Fla]nona inpen[sa publica].

¹⁰¹ ZEKIĆ, J. (2004.) 79.

¹⁰² CAMBI, N. (2002.) 128.

neidentificirana muška osoba), dok jedna glava prikazuje cara Trajana, pripadnika dinastije Antonina. Torzo je neidentificiran, ali se pretpostavlja da predstavlja mušku osobu koja je bila pripadnik julijejsko-klaudijejske dinastije.¹⁰³ Pošto je torzo nag, možemo zaključiti da se radi o diviniziranom prikazu cara ili princa, koji po običaju, nastaju nakon smrti pojedinca. Na Crexi je pronađen i jedan posvetni natpis.¹⁰⁴ Na otoku Cresu, u Apsorusu (*Apsorus*, Osor) su pronađene i tri glave pripadnika julijejsko-klaudijejske dinastije te fragmenti odjeće koji su pripadali toj carskoj skupini skulptura. Glave prikazuju Oktavijana (Akcijski tip), Druza Mlađeg te princezu julijejsko-klaudijejske dinastije (vjerojatno Agripinu Stariju ili Liviju).¹⁰⁵

Na otoku Rabu (*Arba*) je pronađeno pet baza s oštećenim natpisima. Baze, a time i kipovi, nisu nastali u isto vrijeme,¹⁰⁶ što nam svjedoči o naknadnom širenju skupine statua. Jedna baza pripada kipu koji prikazuje cara iz dinastije Antoninina, točnije statui Marka Aurelija¹⁰⁷, tri baze pripadaju statuama dinastije Severa (Julija Domna,¹⁰⁸ Karakala,¹⁰⁹ i Aleksandar Sever¹¹⁰), dok jedna pripada statui Trebonijana Gala.¹¹¹ Pošto nisu sačuvani nikakvi fragmenti statua niti zapisi o njima, ne možemo sa sigurnošću govoriti o kontekstu ove skupine, to jest koja joj je bila svrha, gdje se nalazila i kakva je bila tipologija statua.¹¹²

Na ranije spomenutim mjestima, posebice u Enoni, pronađeni su tragovi štovanja carskog kulta, a dio njih se očituje u pronađenim skulpturama i natpisima.¹¹³ U Enoni (*Aenona*, Nin), uz brojne statue i natpise, također nalazimo i hram carskog kulta. Taj hram je najveći i najluksuzniji hram na hrvatskoj obali Jadrana. Njegova visoka kvaliteta svjedoči o volji i nastojanjima liburnske aristokracije da dokažu svoju odanost Rimu i carskoj obitelji. Hram je pseudoperipter te ima šest stupova na pročelju i po tri na bočnim stranama. Vanjski zidovi *cella*

¹⁰³ CAMBI, N. (1998.) 46. - 47.

¹⁰⁴ CIL 3, 3148 = 10131: *Ti(berio) Caesar[e] Aug(usti) f(ilio) / Augusto pon[t(ifici)] max(imo) / C(aius) Aemilius Vols(oni) f(ilius) Ocla(tinus) / L(ucius) Fonteius Q(uinti) f(ilius) Rufus / Ilviri porticum / curiam d(ecreto) d(ecurionum) faciundum / curavere id(em)que probav[ere].*

¹⁰⁵ CAMBI, N. (1998.) 46.

¹⁰⁶ To nam potvrđuju različite karakteristike natpisa baza.

¹⁰⁷ CIL 3, 3118: *Imp(eratori) Caesari / divi Antonini fil(io) / divi Hadriani nep(oti) / [di]vi Traiani Parthi- / [ci] p]ronepoti / [div]i Nervae ab- / [n]epoti / M(arco) Aurelio Anto- / nino Aug(usto) Arme- / n[ia]c]o trib(unicia) pot(estate) / XVIII co(n)s(uli) III / imp(eratori) III / d(ecreto) d(ecurionum).*

¹⁰⁸ CIL 3, 3119: *Iuliae / Dom[i]- / nae Au- / gustae / matri cas- / trorum / d(ecreto) d(ecurionum).*

¹⁰⁹ CIL 3, 3120: *Imp(eratori) Caesari / L(uci) Septim(i) Sever(i) / Pii Pertina[c(is)] Aug(usti) [f(ilio)] / M(arco) Aurelio Anto- / nino Aug(usto) Part- / [hico ---] / [-----].*

¹¹⁰ CIL 3, 3121 = 10118: *Imp(eratori) Caesari / M(arco) Aurelio Seve- / [[ro Alexandro]] / Aug(usto) / divi Magni Antonini f(ilio) / divi Severi nep(oti) pont(ifici) / maximo trib(unicia) potes(tate) / co(n)s(uli) III p(atri) p(atriciae) / d(ecreto) d(ecurionum).*

¹¹¹ CIL 3, 3122 = 10119: *Imp(eratori) Caes(ari) / C(aio) Vibio / Treboni- / ano Gallo / [Pi]o [Fe]l(ici) A[u]g(usto) / d(ecreto) d(ecurionum).*

¹¹² CAMBI, N. (1998.) 47.

¹¹³ JADRIĆ-KUČAN, I. (2012.) 45. i CAMBI, N. (1998.) 45. - 52.

su raščlanjeni pomoću polustupova. Njegova pravokutna *cella* je podijeljena na brodove, koji su mogli služiti kao odvojeni kulturni prostori za različita božanstva. Ovaj hram je poseban po neobično velikim proporcijama predvorja, koje je čak dublje od *celle* hrama. To nam govori da je predvorje imalo i funkcionalnu ulogu koja danas nije poznata. Iako je hram srušen, možemo reći da je dobro očuvan.¹¹⁴

U Enoni je pronađeno mnogo kipova koji prikazuju članove carske obitelji. U istraživanjima Danielija u 18. stoljeću sigurno su pronađena 4 kipa. U zbirci Danieli se nalazi mnogo kipova koji se mogu priključiti skupini kipova carske obitelji. Ova zbirka se najvećim dijelom formirala upravo u Ninu. U Enoni je ukupno pronađeno 16 kipova koje možemo vezati uz carski kult: 6 ženskih statua te 10 muških kipova (2 fragmenta togate, 3 glave, 1 kip Augusta; tip Prima Porta, 1 kip Tiberija; varijanta tipa Kopenhagen, 1 statue bez glave u božanskoj nagosti, 1 statua togata, palimpsest Nerve izrađen od Domicijanova portreta). No, pošto se kipovi koji se mogu povezati s ovom skupinom još uvijek pojavljuju, ne možemo govoriti o konačnom ukupnom broju kipova.¹¹⁵

Većina kipova koje je moguće identificirati pripada julijevsko-klaudijevskoj dinastiji (Oktavijan, Tiberije, Druz Cezar, Kaligula), dok jedan kip pripada dinastiji Antonina (Nerva). Ženski kipovi su neidentificirani, dok za jedan od njih postoje indicije da prikazuje Kleopatru. Naime, na draperiji statue se može uočiti Izidin čvor. Taj čvor je jedan od ikonografskih detalja s kojim su se u kasnije doba neke carice i princeze prikazivale kao Izdine svećenice (npr. Faustina Starija).¹¹⁶ Iako je bila egipatski vladar, Kleopatra je bila vezana uz rimsko carstvo, prvo uz lik Cezara, a kasnije i uz Marka Antonija. Prvo je Kleopatra bila bliska s Cezarom. Nakon što mu je rodila sina, Cezariona, ona je došla u Rim te sa svojim ritualnim bratom i mužem je stanovala u Cezarovim vrtovima. Također je bila i uvedena u popis rimskih prijatelja i socija. Nakon Cezarove smrti, Kleopatra se povezuje s Markom Antonijem, te su njih dvoje slavljani kao Dioniz koji se vraća i Afrodita.¹¹⁷ Ako prihvatimo pretpostavku da je statua u natprirodnoj veličini bez glave koja prikazuje pripadnika carske obitelji kao božanstvo prikaz Cezara, utemeljitelja dinastije, onda atribucija statue Kleopatri kao osobi koja je (ne)svjesno pomogla stvaranju rimskog carskog kulta je legitimna. Toj tezi u prilog ide i stil draperije kojim je statua ukrašena.¹¹⁸ Primjeri prikazivanja Cezara i Kleopatre zajedno postoje (Slika 8.). Jedan

¹¹⁴ CAMBI, N. (2020.) 107. - 111.

¹¹⁵ CAMBI, N. (1998.) 47. - 49.

¹¹⁶ CAMBI, N. (1998.) 49.

¹¹⁷ RY VAN BEETS HOLLE, G. D. (1976.) 2499. - 2506.

¹¹⁸ CAMBI, N. (1998.) 49.

od primjera jesu kipovi Cezara i Kleopatre iz Venerinog hrama na Cezarovom forumu. Kipovi Cezara i Kleopatre bili skupa postavljeni, a Kleopatra je prikazana kao Izidina svećenica.¹¹⁹

Slika 8. Biste Kleopatre i Gaja Julija Cezara

(<https://artsandculture.google.com/asset/cesar-and-cleopatra/TwGjBkJ0oqFVEw>)

Slika 9. Ostaci hrama u Enoni

([https://hr.wikipedia.org/wiki/Aenona#/media/Datoteka:The Capitolium, Aenona \(Nin\), Croatia \(11903056464\).jpg](https://hr.wikipedia.org/wiki/Aenona#/media/Datoteka:The_Capitolium,_Aenona_(Nin),_Croatia_(11903056464).jpg))

¹¹⁹ JELIČIĆ RADONIĆ, J. (2008.) 92.

Pet natpisa iz Enone također potvrđuju prisutnost carskog kulta.¹²⁰ U blizini Nina, kod Privlake, prema arhivskoj građi Luke Jelića, pronađen je natpis¹²¹ s posvetom Oktavijanovom numenu koji je vjerojatno bio dio baze kipa. Sačuvani natpisi koji štiju carski numen su rijetki. Oni označuju početak štovanja cara prije službenog uvođenja carskog kulta. Ovaj natpis slavi Oktavijanovu božansku narav, iako je nastao za vrijeme njegova života (11. - 14. g.).¹²²

U Jaderu (*Iader*, Zadar) također pronalazimo dokaze o štovanju carskog kulta kroz natpise i baze kipova. Pronađeni natpisi nam svjedoče o prisutnosti svećenika i svećenica kulta, koji se spominju na više natpisa. Od pripadnika carske obitelji, sačuvana je baza kipa Nerona Cezara i natpis koji spominje Faustinu, dakle sačuvani su spomeni pripadnika julijevisko-klaudijeviske dinastije te Antonina. Za službe carskog kulta su vjerojatno bili zaduženi seviri Julijali i Augustali.¹²³ Osam natpisa iz Jadera koji potvrđuje prisutnost carskog kulta.¹²⁴

Senija (*Senia*, Senj) je služila kao Augustova sigurna luka i 'odskočna daska' za pohod protiv Japoda 35.-33. G. pr. Kr. Municipalni status je najvjerojatnije dobila za vrijeme Augusta. Trenutačno se ne zna točno mjesto štovanja kulta, ali se smatra da se nalazio u najužem središtu grada.¹²⁵ Po sačuvanim natpisima znamo da su u Seniji bili prisutni augustali kojima su članovi gradskog vijeća i puka Senije (*plebs Seniesium*) (Slika 10.) iskazivali počast.¹²⁶ To potvrđuju dva natpisa.¹²⁷

¹²⁰CIL 3, 2976: *[L(ucio) Volusio L(uci) f(ilio) Saturnino] / [-----] / [leg(ato) pr(o) pr(aetore) divi Augusti] / [leg(ato) pr(o) pr(aetore) Ti(beri) Caesaris Augusti] / [et C(ai)] Caesaris Au[gusti Germanici] / praefecto urbis / patrono d(ecreto) d(ecurionum)*. CIL 3, 2975: *L(ucio) Volusio [L(uci) f(ilio)] / Saturni[no] / co(n)s(uli) aug(uri) [sodali] / August(ali) s[odali] / Titio / leg(ato) divi Aug[usti leg(ato)] / Ti(beri) C[ae]sar[is] / [divi Aug]usti f(ilio) / [pa]trono*. CIL 3, 2103: *D(is) M(anibus) / C(aio) Vetti- / o Euty- / cheti IIIII- / vir(o) Aug(ustali) / C(aius) Vettius / Eucharis- / tus patri / pientissimo / et sibi / v(ivus) f(ecit)*. CIL 3, 2978 = 10018: *D(is) M(anibus) s(acrum) / C(aio) Tullio Ursi- / oni IIIIIvir(o) Aug(ustali) / Tullia Vict[ori]- / na m[arito] / o[ptimo]*. CIL 3, 2974: *L(ucio) Volusio [L(uci) f(ilio) Saturnino] / co(n)s(uli) aug(uri) so[dali Augustali] / sodali Titio [leg(ato) pr(o) pr(aetore) divi Aug(usti)] / leg(ato) pro pr(aetore) Ti(beri) C[ae]sar[is] Augusti] / [-----]?*

¹²¹ *Numini Imp(eratoris) / Caesaris / [Au]gu[s]ti pontif(icis) / [maxim]i p(atris) [p(atriciae)] / ---]v[-]ru / [--] -]ecur[us] t(estamento) [p]o[ni] i(ussit)*.

¹²² DUBOLNIĆ GLAVAN, M. GLAVIČIĆ, M. (2022.) 20. - 25.

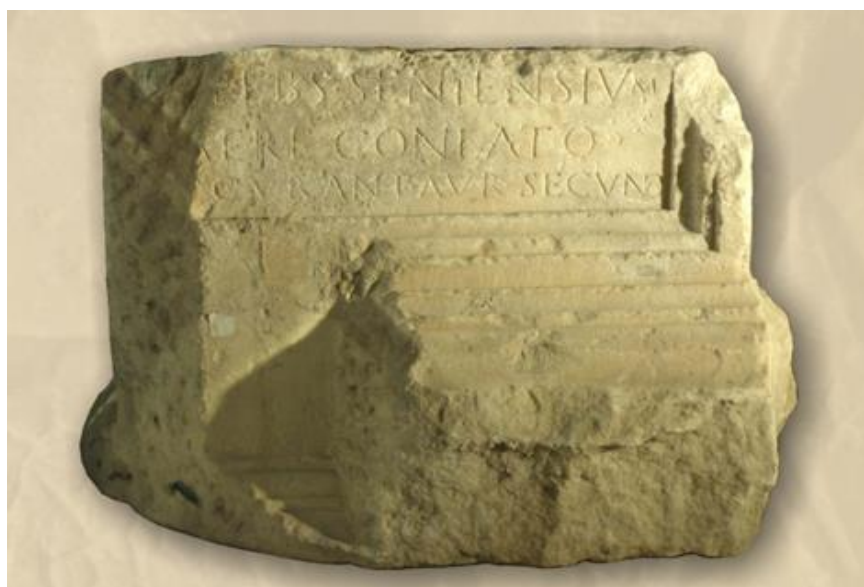
¹²³ JADRIĆ-KUČAN, I. (2012.) 47. - 53. i JELIČIĆ RADONIĆ, J. (2014.) 51.

¹²⁴ILJug 211: *L(ucio) Tettio / Epidiano ann(or)um] / VII L(ucius) Tet[t]ius Sper- / ches pater VIvir / Iul(ialis) vivos(!) posu- / it l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum)*. ILJug 210: *[C]ossutiae S[---] / [fl]am(inicae) divae Faustinae] / Aquileiae et Iadere / Aquileienses / publice*. ILJug 2882: *[---] divae Fau[stinae] ---]*. CIL 3, 2925: *-----](?) / ---] Lepidus / [---? VIvir? A?]jugus(talis?) / [--- coloni?]a Iader / [---]ATVMA / [-----]*. CIL 3, 2921: *Q(uintus) Dellius Q(uinti) l(ibertus) / Fuscus / VIvir August(alis) v(ivus) f(ecit) / sibi et suis / in f(ron)te p(edes) XX in ag(ro) p(edes) XX*. CIL 3, 2923: *Feresiae Q(uinti) f(iliae) Tertullae / ann(or)um XXIII / Q(uinto) Feresio Q(uinti) l(iberto) Spiculo Aug(ustali) / Vipsania M(arci) f(ilia) Silana fec(it) / filiae viro et sibi*. CIL 3, 2928: *P(ublius) Pompo- / nius P(ubli) l(ibertus) / Iucundus / sexvir*. CIL 3, 9879: *Neroni Caesari / Germanici f(ilio) Ti(berii) / Aug(usti) n(epoti) Divi Aug(usti) pr[o] (nepoti)] / fl(amin)i Aug(ustalis) / civitates Liburniae*.

¹²⁵ GLAVIČIĆ, M. (2013.) 1. - 3.

¹²⁶ ŠKORO, I. (2015.) 2. - 3. i GLAVIČIĆ, M. (2013.) 3.

¹²⁷ CIL 3, 3016: *L(ucio) Aurelio / L(ucii) L(ibreto) Victorii / domo Aeque / Aug(ustal) et Seniae / sac(erdoti) pri(mo) corp(or)is] / augustalim / ornat(o) / ornam(enti) decurionalib(us) / plebs Seniensium aere conlato / cur(ante) Aur(elio) Secund(o)*. CIL 3, 3017: *L(ucio) Valerio / Agathopo / Aug(ustali) huic ord(o) / Seniensium /*

Slika 10. Natpis sa spomenom puka Senije, 2./3. st.

(<https://www.muzej-senj.hr/wp-content/uploads/2023/01/15a-TABLA.pdf>)

Aserija (*Asseria*, Podgrađe kod Benkovca) je bila jedno od najistaknutijih središta Liburnije. Ona je bila značajna gradina u predrimsko doba, a u ranom rimskom dobu se razvija u grad klasičnog tipa. Njezini stanovnici su bili *immunes*.¹²⁸ Smatra se da je taj imunitet stekla rano, najkasnije za doba Oktavijana. Status municipija Aserija je postigla za vrijeme Klaudijeve vladavine, 41.-54. g.¹²⁹

Na prostoru njenog foruma otkrivena su tri ulomka arhitrava. Pošto je na natpisu¹³⁰ zabilježena munificijencija flamera božanskog Klaudija, svećenika carskog kulta, moguće je da se taj objekt koristio u svrhe provođenja carskog kulta. U Aseriji su pronađena i dva cipusa¹³¹ koja svjedoče o prisutnosti dvije svećenice božanske Livije (Slika 11.). Pošto je car Klaudije divinizirao Liviju, njihovo dvojno štovanje u Aseriji, u kojoj je car Klaudije bio važan zbog dobivanja municipalnog statusa, nije iznenađujuće. Na ovom lokalitetu je također pronađen i ulomak natpisa¹³² za kojeg se ne zna kojoj je cjelini pripadao. Sačuvani dio natpisa

ornament(a) decur(ionalia) / primo decrevit / Valeria Montana / coniug(i) opt(imo) / l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).

¹²⁸ *Immunes* - oslobođeni plaćanja tributa. (GIUNIO, K. A. (2007.) 140.)

¹²⁹ GIUNIO, K. A. (2007.) 139. - 144.

¹³⁰ ILJug 2833: *L(ucius) Caninius T(iti) f(ilius) Cla(udia) Fronto Iivir flamen divi Claudii Iivir quinq(uennalis).*

¹³¹ HD 040083: *Iuliae Turi / f(iliae) Tertul[lae] / sacerd[oti] / divae A[ugustae] / Arruntifa - f(ilia) / Severa m[ater].* HD 057573: *Baebiae / Saturninae / Iulia Iadestina / amicae et sodali / bene merita / viva posuit.*

¹³² CIL 3, 15029: *[---]SAE[---] / [---]Aug(ust-) [---] / [-----].*

je *SAE* i *AVG*. Iako ove kratice imaju više mogućih razrješenja, postoji i mogućnosti da ovaj natpis spominje pripadnika kolegija augustala.¹³³

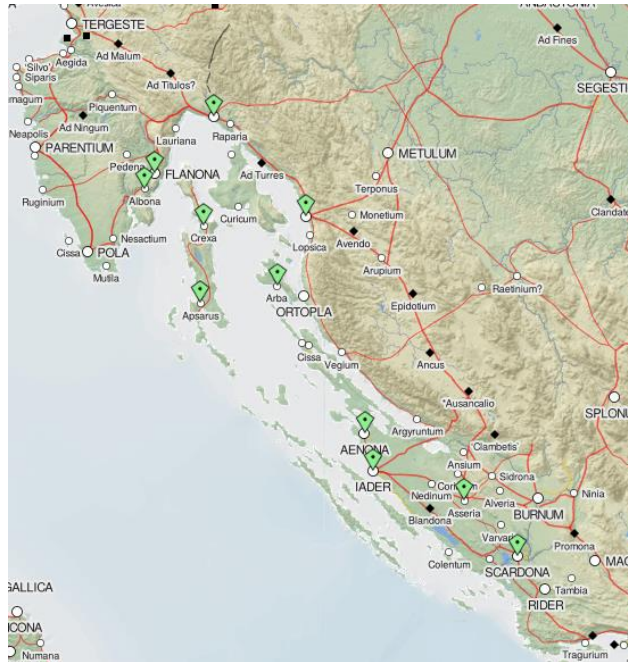

Slika 11. Cipus Julije Tertule, svećenice božanske Auguste
(GIUNIO, K. A. (2007.) 154.)

Uz rimski carski kult se indirektno vežu još dva nalaza iz Aserije. Prvi je brončani medaljon koji prikazuje caricu Faustinu Mlađu. Na aversu medaljona prikazano je njeno poprsje, a na reversu je prikazana božica Fortuna s rogom obilja i kormilom. Medaljon je bio dar povodom proslave Nove godine. Drugi je monumentalni žrtvenik s prikazom Vučice koja doji Romula i Rema na prednjoj strani. Na bočnim stranama su prikazi bika koji biva vođen na žrtvovanje i libacije. Žrtvenik je bio javnog karaktera.¹³⁴

¹³³ GIUNIO, K. A. (2007.) 139. - 146., 156. - 158.

¹³⁴ GIUNIO, K. A. (2007.) 144., 148, 152. - 154.

Karta 2. Geografski smještaj lokacija s pronađenim nalazima o štovanju rimskog carskog kulta na hrvatskoj obali Jadrana unutar Skardonitanskog konventa (karta preuzeta s <https://imperium.ahlfeldt.se/>? 2.1. 2025.)

7. Rimski carski kult na hrvatskoj obali Jadrana unutar Salonitanskog konventa

Salona (*Colonia Martia Iulia Valeria Salona Felix*) je bila glavni grad rimske provincije Dalmacije. U njoj postoji kontinuitet naseljenosti od prapovijesti pa sve do danas. Salona se kroz svoju povijest širila kako bi zadovoljila potrebe rastućeg stanovništva, pa tako u literaturi razlikujemo 3 dijela grada: *Urbs vetus*, *Urbs Occidentalis* i *Urbs orientalis*.¹³⁵ Osim što je bila glavni grad provincije, Salona je bila i središte sudskog konventa pod čiju upravu su spadale 342 dekurije.¹³⁶

U Saloni su nađeni brojni arheološki dokazi koji potvrđuju prisutnost rimskog carskog kulta. Najviše nalaza se veže uz julijevsko-klaudijevsku dinastiju, ali u nalazima su zastupljeni u manjoj mjeri i Severi, Antonini, Flavijevci te članovi Dioklecijanove obitelji.¹³⁷

Pretpostavlja se da se u Saloni nalazilo svetište posvećeno rimskom carskom kultu iz Augustovog razdoblja, ali do sada nisu pronađeni nikakvi očuvani kipovi koji bi potvrdili tu tvrdnju. Analogno na primjere iz Enone i Narone, pretpostavlja se da se svetište rimskog carskog kulta u Saloni također nalazilo na forumu. Pronađeni portreti dječaka Nerona i Druza Cezara su potvrda da se rimski carski kult štovao u Saloni najkasnije od razdoblja cara Tiberija. Naime, oni kao izravni Augustovi potomci ulazne u kasnoaugustovsku i tiberijevsku propagandu. Stilske karakteristike ovih glava (izraz, modelacija glave i kose) su inferiorne naprema Augustovom vremenu, što ih također smješta u razdoblje cara Tiberija. U skupinu skulptura carskog kulta iz Tiberijeva doba također možemo i uključiti i veliki torzo sjedećeg kipa. Ovaj prikaz cara je svojom ikonografijom oponašao ikonografiju sjedećeg Jupitera, koja je bila prikladna za prikazivanje diviniziranih careva. Iz doba Klaudijevaca nije sačuvan nijedan carski portret, ali obilježja portretistike tog doba mogu se uočiti na pronađene dvije muške glave, od kojih jedna ima lice slično Neronu kao i oblik IV. tipa Neronove frizure.¹³⁸

Jedini arheološki nalaz iz doba dinastije Flavijevaca iz Salone koji bi se mogao povezati s institucijom rimskog carskog kulta jest glava cara Domicijana koja se danas nalazi u Kotoru.¹³⁹

¹³⁵ JELIČIĆ RADONIĆ, J. (2014.) 6. - 28. i SUIĆ, M. (2003.) 25., 63. 216., i CAMBI, N. (2020.) 87. - 91.

¹³⁶ Plinije. *N. H.* 3. 139 - 143. (dostupno na:

<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D3%3Achapter%3D26>, pristupljeno 15. 8. 2024.)

¹³⁷ JELIČIĆ RADONIĆ, J. (2014.) 23. - 24. NAĐI DRUGU

¹³⁸ CAMBI, N. (2002.) 121., 123. - 124.

¹³⁹ CAMBI, N. (2002.) 125.

Razdoblje cara Trajana u Saloni također nema puno nalaza vezanih uz rimski carski kult. U Saloni je pronađeno jedno poprsje cara Trajana koje se danas nalazi u Beču. Točna lokacija pronalaska poprsja nije poznata. Pošto su u augustejima postavljani cjeloviti kipovi, pretpostavlja se da se poprsje nije nalazilo u salonitanskom augusteju. Činjenica da je postojala carska skulptura izvan augusteja svjedoči o onodobnoj raširenosti carske propagande. Za razdoblje cara Hadrijana ipak nije pronađen nijedan carski portret.¹⁴⁰

Razdoblje dinastije Antonina je posebno po tome što u cijeloj Dalmaciji nije pronađen nijedan portret pripadnika carske kuće. No, unatoč tome, privatni portreti upozoravaju na uočljivu sličnost s antoninskim vladarima, što znači da su oni mogli nastati samo u “uskom međusobnom umjetničkom kontaktu.”¹⁴¹ Iako nisu pronađeni portreti, pronađeni natpisi svjedoče o prisutnosti carskog kulta u to doba. Primjerice, jedan natpis¹⁴² koristi standardne titule koje su bile dio carske propagande (primjerice *pater patriae*).

Iz razdoblja dinastije Severa u Saloni su pronađene dvije ženske glave koje se atribuiraju carici Plautili. Prva glava, poznatija kao ‘Solinjanka,’ ima mirno i uglačano lice koje je u kontrastu s frizurama koje je izrađena poput kriški dinje. Druga glava ima izraženiji pristup realizma: lice pokazuje sjetni i tužan izraz koji nagovještava tjeskobu i tugu.¹⁴³

Jedan od nalaza koji potvrđuju štovanje carskog kulta je i hram *Venerae Victrix*, iz kojeg potječe i kip Venere s Erosom.¹⁴⁴ Hram se nalazio u istočnom dijelu Salone (*Urbs orientalis*), a datiran je u razdoblje vladavine cara Dioklecijana.¹⁴⁵ Stil arhitektonskih ukrasa je vrlo sličan stilu hramova koji se nalaze u Dioklecijanovoj palači, što dodatno potvrđuje tu dataciju.¹⁴⁶ Svi ovi nalazi upućuju na činjenicu da je carski kult u Saloni štovan na municipalnoj razini.¹⁴⁷ O raširenosti štovanja kulta *Venerae Victrix* svjedoče još dva natpisa iz Salone¹⁴⁸ te natpis¹⁴⁹ iz Splita.

¹⁴⁰ CAMBI, N. (2002.) 127. - 128.

¹⁴¹ CAMBI, N. (2002.) 130.

¹⁴² CIL 3, 8707: [*Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aur(elio) Pro]- / bo P(io) F(elici) Invic- / to Aug(usto) p(ontifici) m(aximo) / t(ribunicia) p(otestate) II co(n)s(uli) p(atrici) p(atriciae) / proco(n)s(uli) / Aur(elius) Marci- / anus v(ir) p(erfectissimus) pr- / aes(es) prov(inciae) Del(matiae) (!) / d(evotus) n(umini) m(aiestati)[q(ue)] eius.*

¹⁴³ CAMBI, N. (2002.) 133.

¹⁴⁴ CIL 3, 1964: *Vener(i) Victr(ici)*.

¹⁴⁵ CAMBI, N. (2020.) 179. - 180.

¹⁴⁶ JELIČIĆ RADONIĆ, J. (2014.) 23. - 24.

¹⁴⁷ JADRIĆ-KUČAN, I. (2014.) 173.

¹⁴⁸ ILJug 2063: *Veneri Vic(trici) / sac(rum) [---]IRE[-] / pro [---]muni / filia v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)-. CIL 3, 1965: *Veneri / Victrici / in memoriam / Albucaiae C(ai) f(iliae) / Pontiae / uxoris / M(arcus) Marius Pau- / lus l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).**

¹⁴⁹ ILJug 2062: *Veneri Victrici*.

Vladavina cara Dioklecijana ostala je zapamćena po brojnim reformama koje je car proveo u pokušaju obnove carstva i povratka carstva i kulture na 'staro.' Dioklecijan je na vlast došao 284. godine. Maksimijana je prvo imenovao svojim cezarom 285. godine, a ubrzo ga je posvojio, čime je ovaj dobio ime Valerije. Godinu dana kasnije, 286. g., svečanom ceremonijom Marko Aurelije Valerije Maksimijan je postao Dioklecijanov suvladar. Nijedan od njih dvojice nije imao dinastičko pravo na prijestolje pa su svoj položaj učvršćivali kroz propagandu carskog kulta. Dioklecijan se proglasio sinom Jupitera i uzeo je ime *Iovius*, dok je Maksimijan proglašen sinom Herkula i dobio je ime *Herculius*. Uz to, Dioklecijan je jačao štovanje tradicionalnog panteona (npr. Jupiter, Herkul, Mars, Minerva, Victoria), jačajući time i legitimitet svoje i Maksimijanove vlasti.¹⁵⁰

S obzirom na Dioklecijanovu politiku, teza da je južni dio Dioklecijanove palače, točnije prostor oko hramova služio u svrhe carskog kulta, je teza koju treba spomenuti u okviru ovoga rada. Dioklecijan nije samo *Iovius*. On je *Maiestas* (veličanstvo), *Dominus* (gospodar) i *Deus praesens* (stvarno božanstvo na zemlji). U sklopu te politike redovno mu se moraju iskazivati akti adoracije. Akt adoracije se obavljao u tribunalonu, otvorenom predvorju s izdignutim i arhitektonskim oblikovanim trijemom i u zatvorenoj dvorani (triklinion, konsistorion) koja je bila rezervirana za odabrani krug ljudi kojima je čast bila dobiti priliku približiti se caru i poljubiti njegovu purpurnu haljinu. Gabričević u cjelini Peristil-Protiron vidi tribunal¹⁵¹ i prostor u kojemu se mogao odvijati javni akt adoracije. Prema opisima ceremonija, Dioklecijan je vjerojatno izlazio iz svog stana u južnom dijelu Palače te prolaskom kroz rotundu je došao na protiron, na točno određeno mjesto ispod središta srijskog luka. Gabričević kao dokaz navodi prikaz adoracije sa srebrnog diska iz 4. st (Slika 12.).¹⁵² Disk prikazuje cara koji sjedi na prijestolju ispod luka srijskog trijema. Car (Teodozije I.) ima aureolu te je okružen raznim likovima (sinovi Honorije i Arkadije, vojnici) koji su manji od njega. U kutovima trijema se nalaze dva erota. Ispod cara, u 'gledalištu,' se nalaze eroti i polu naga osoba s rogom obilja, simbolom koji se često prikazivao u sklopu propagande carskog kulta.

¹⁵⁰ WILLIAMS, S. (1985.) 41. - 61., 153. - 173.

¹⁵¹ Tribunal je vrsta sjedišta namijenjena za imperatora. Tribunal se nalazio na mjestu namijenjenom za akt adoracije. (ŠUŠNJAR, B. (2003.) 80.)

¹⁵² GABRIČEVIĆ, B. (1987.) 249. - 252.

Slika 12. Misorij s prikazom Teodozija I. i njegovih sinova Honorija i Arkadija
(BUŽANČIĆ, R. (2011.) 20.)

Osim ovog diska, potvrde arhitekture adoracije nalazimo na koricama Tiberijeva mača (oko 15. g.), u Teodorikovom Palatiumu u Sant' Apollinare Nuovo te u Velikoj palači u Carigradu.¹⁵³

Prema Gabričeviću, Peristil je služio kao tampon zona koja je spajala kult mrtvog cara (mauzolej) s kultovima tradicionalnih božanstava rimske republike (tri hrama na zapadnoj strani južnog dijela).¹⁵⁴ No atribucija četiri hrama unutar Palače ni danas nije riješeno pitanje. Ipak, atribucije koje možemo vezati uz carski kult jesu: atribucije Jupiteru (katedrala, mauzolej), Veneri (kružni hram, rotonda) te hram Dioklecijanovog pogrebnog kulta (katedrala, mauzolej).¹⁵⁵ Na konzolama iznad sjevernih vrata Palače nalaze se dva prikaza čovjeka-bika, koji osim što je bio tradicionalni dekoracijski element vrata i svećanih ulaza, je bio i simbol *saeculi felicitas* i *saeculum aureum* vladara.¹⁵⁶ Pronađeno je 27 natpisa koji potvrđuju prisutnost rimskog carskog kulta u Saloni i njezinoj okolini.¹⁵⁷

¹⁵³ BUŽANČIĆ, R. (2011.) 19. - 24.

¹⁵⁴ GABRIČEVIĆ, B. (1987.) 254. - 255.

¹⁵⁵ MARASOVIĆ, T. (1995.) 90. - 99.

¹⁵⁶ CAMBI, N. (2002.) 141.

¹⁵⁷ CIL 3, 1947 = 8566: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et / divo Claudio Caesar[i] / Aug(usto) German(ico) trib(unicia) pot(estate) XIII / P(ublius) Antei(us) P(ubli) Antei Syntropi l(ibertus) / Herma IIIIvir et Aug(ustalis) / porticum v(oto) s(oluto) l(ibens) m(erito) loc(o) accep(to) d(ecurionum) d(ecreto)*. ILJug 2113: *L(ucius) Curius L(uci) l(ibertus) Sosibius / IIIIvir August(alis) sibi / et Iuliae Scepsidi uxori / testament(o) fieri iussit arbitr(atu) / Iuliae Scepsidis / in fr(onte) p(edes) XX in agr(o) p(edes) XXX*. ILJug 2114: ----- / [---]ma VIvir et A[ug(ustalis)] / [cur]iam faciundam / [c]uravit. HD 057463: ----- / [--- VI]vir(-?) Au[g(ustal-)] --- / [-----]. CIL 3, 14717: *Q(uinto) Maesio Ursulo / VIvir(o) Aug(ustali) def(uncto) ann(or)um / XXX die natalis / Aurelia Quinta / coniug(i) incon- / parabili(!) p(osuit)*. CIL 3, 8733: *P(ublio) Bennio / Sabino / IIIIvir(o) iure dic(undo) / auguri IIIIvir(o)*

Onej (*Oneum*, Omiš) je bio *castellum*, što automatski negira mogućnost postojanja kulta na municipalnoj razini.¹⁵⁸ Također, pošto je Onej bio kastel, to znači da je u njemu boravilo primarno peregrinsko stanovništvo. S obzirom na važnost pronađenih arheoloških nalaza vezanih uz carski kult, možemo zaključiti da je u Oneju carski kult bio organiziran na pokrajinskoj razini.¹⁵⁹ Arheološki nalazi nam svjedoče da je u Oneju, kraj današnjeg zaseoka Baučići, vjerojatno za vrijeme Tiberija bilo izgrađeno svetište carskog kulta. Pronađen je

i(ure) d(icundo) / quinquennial(i) flam(ini) / Augustali praefect(o) / cohort(is) II Lusitanor(um) / equitatae. CIL 3, 8784a: -----]enus / [--- A]ug(ustalis) v(ivus) f(ecit) / [--- sibi? et? --- A]rbuscu- / [lae coniugi] et C(aio) Iulio / [-----]. CIL 3, 8786: C(aius) Caesius C(ai) l(ibertus) / Amarant(hus) IIIIIvir / Aug(ustalis) v(ivus) f(ecit) sibi et Clodiae / P(ubli) l(ibertae) Bland[ae] uxori et / Caesiae Lepidillae / defunctae annor(um) / trium et / C(aio) Caesio C(ai) f(ilio) Tro(mentina) Vindici / aed(ili) IIIIvir(o) i(ure) d(icundo) et / Corneliae P(ubli) f(iliae) Clementillae uxori. CIL 3, 8788: D(is) M(anibus) / T(itus) Canius / Placidus / Aug(ustalis) v(ivus) f(ecit) / sibi et suis / post(erisque) eorum / i(n fronte) p(edes) XX in a(gro) p(edes) XXX. CIL 3, 8792: Iulia Agathe MERIS[---] / Nassio Iul[ia]no defunct[o ---] / [---] VIvir(o) Aug(ustali) [-----]. CIL 3, 8794: -----]ntius Mer- / [---] IIIII(vir) Aug(ustalis) se vi- / [vo fecit] sibi et liber- / [tis libe]rtab(us)que poste- / [risq(ue) e]orum in f(ron)te p(edes) XXXV / [-----]. CIL 3, 8803: C(aius) Saufeius / Moderatus / August(alis) t(estamento) f(ieri) i(ussit) / sibi et Luciliae Rhodiae / l(ibertis) libertabusq(ue) suis / C(aius) Saufeius Thalamus et / C(aius) Saufeius Moderatia- / nus hered(es) faciund(um) cur(averunt) / in f(ron)te p(edes) XXX in agr(o) p(edes) LXV. CIL 3, 8804: ----- cum co]mpare suo / [--- an]nis XXX / [-?] Silicius / [Te]rtius / [IIII]Ivir Aug(ustalis) // [coloni]ae Salonita- / [n]orum. CIL 3, 8811: -----Aug]ustali / [anno]rum / [---]XXI. CIL 3, 2092: T(itus) Ancharius Anthus / IIIIIvir Aug(ustalis) t(itulum) f(ieri) i(ussit) ex HS VI(sex milibus) sibi / et Petroniae Prothesi uxori et / libert(is) heredibusq(ue) / [F]ortunato Tit(o) Zosimo VIvir(is) Zopyro / [E]paphrodito Substituto Abascanto / [Pet]roniae Lucundae Anchario Iusto et omnib(us) lib(ertis) libertabusq(ue). CIL 3, 2095 = 8583: C(aius) Clodius Felix / IIIIIvir Aug(ustalis) / v(ivus) f(ecit) sibi et / Clodiae Primigeniae / filiae / posterisque suis. CIL 3, 2069 = 8584: P(ublius) Fundanius Philologus / Augustal(is) t(itulum) f(ieri) i(ussit) sib(i) et / Fundaniae Egloge / libert(ae) ex uxori / Zosimus et Felix libert(i) / et hered(es) faciund(um) cur(averunt). CIL 3, 2097 = 8585: C(aius) Iulius Sceptus Admeti Aug(usti) lib(erti) [l]ib(ertus) IIIIIvir Augustal(is) v(ivus) f(ecit) sibi et / Iuliae Coetonidi uxori / C(aio) Iulio C(ai) f(ilio) Tro(mentina) Admeto f(ilio) / C(aio) Iulio C(ai) f(ilio) Tro(mentina) Aquilae f(ilio) / L(ucio) Iulio C(ai) f(ilio) Tro(mentina) Scepto f(ilio) / Iuliae C(ai) f(iliae) Tro(mentina) Admetidi f(iliae) // C(aio) Iulio [mulieris] l(iberto) Tr[iu]mphali f(ilio) / Iuliae C(ai) l(ibertae) Ro[m]anae f(iliae) / Iuliae [mulieris] l(ibertae) S[ce]psidi f(iliae) / Iuliae [mulieris] l(ibertae) Pr[im]ae uxori / defun[cta]e // Niso Ti(beri) Claudi Aug(usti) ser(vo) genero / defuncto / in h(oc) m(onumentum) veto aliter ossua / deponi quam Primae et nisi sunt // in fronte p(edes) XX in a(gro) p(edes) XXX. ILJug 2093: -----] / signifer / leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) / C(aius) Clodius Felix / lib(ertus) / IIIIIvir Aug(ustalis). CIL 3, 14243, 6: Div[ae] / Faus[ti]nae / Augu[stae] / P[---]. CIL 3, 2101: L(ucius) Varius L(uci) l(ibertus) Ver[---] / IIIIIvir August[alis] / libertis libertabusq(ue) [posterisq(ue)] / eorum h(oc) m(onumentum) sive sepulcru[m] h(eredem) n(on) s(equetur) / in fr(onte) p(edes) XX in ag(ro) [p(edes) ---]. CIL 3, 2100 = 8586: Dibus Manibus / Tulliae Ianuari(ae) / defu(n)ct(ae) annor(um) XL / C(aius) Albucius Publius sexvir / Augusta[l(is)] coniugi rarissimae / et sibi posuit / locus datus a Fl(avio) Sozonte. CIL 3, 2099: -----] / [-]MNA[---] / IIIIIvir A[ug(ustalis)] / uxori EIMI[---] / Sallustia L(uci) l(iberta) [---] / Asiatico lib(erto) et [---] / SALVESVNI[---] / h(oc) m(onumentum) sive [s(epulchrum) h(eredem) n(on) s(equetur)]. CIL 3, 2098: D(is) M(anibus) // L(ucius) Pomponius Draco / Aug(ustalis) vivus posuit sibi / et Iuliae Anniae co(n)iu(gi) / suae veto autem in hac arca / alium corpus infer(r)i aut ossua / poni si q(u)is autem intulerit dabit / r(ei) p(ublicae) Salonitanorum HS(?) n(ummum) X(milia) et // ne quis ante arca[m] hanc aliam ponat]. CIL 3, 3195b = 8807: C(aius) Volusius Primi- / genius VIvir / vivos(!) fecit sibi et / C(aio) Volusio Euhemero / conlibert(o) VIvir(o) Aug(ustali) et / C(aio) Volusio Primigenio f(ilio) defuncto / annor(um) VIII libertis libertabusq(ue) / suis ossibus inferendis extranior(um) / nequis ossa inferre velit et tu et / tibi / in fr(onte) p(edes) XXX in / agr(o) p(edes) XXX. CIL 3, 14712: L(ucio) Anicio L(uci) f(ilio) / Paetinati / IIIIvir(o) iure dic(undo) / quinquennial(i) prae(fecto) / quinq(uenniali) Drusi Caesar(is) / Germanici prae(fecto) / quinq(uenniali) P(ubli) Dolabellae / pontifici flamini / Iuliae Augustae prae(fecto) / fabr(um) / praefectur(a) Phariac(a) / Salonitan(a). CIL 3, 8826: Epictesi / Fortunati / Aug(ustalis).

¹⁵⁸ Plinije. N. H. 3. 142.

¹⁵⁹ JADRIĆ-KUČAN, I. (2014.) 172.

žrtvenik koji je imao posvete na prednjoj i stražnjoj strani; prednja strana¹⁶⁰ je posvećena božanskom Augustu i Romi, dok je stražnja strana¹⁶¹ posvećena zaštitniku mjesta. Natpisi su nastali s malom vremenskom razlikom, s time da je prednji natpis nastao ranije. Žrtvenik se datira u početak 2. stoljeća. Osim ovog žrtvenika, pronađena su još dva natpisa i jedna mramorna glava koji svjedoče o štovanju carskog kulta. Zanimljiva činjenica je da se svi pronađeni nalazi odnose na julijejsko-klaudijevsku dinastiju, a najviše ih se odnosi na cara Tiberija. Njemu je atribuirana mramorna glava (Slika 13.), koja je jako oštećena, te jedan natpis. Drugi natpis¹⁶² posvećen je caru Klaudiju, a podiže ga Publije Antej Rufo, namjesnik provincije Dalmacije. Taj natpis svjedoči o nekakvoj javnoj gradnji na području Oneja. S obzirom na lokaciju natpisa i njegovu dataciju (51./52. g.), moguće je da je gradnja bila vezana uz obnovu carskog svetišta.¹⁶³ Još jedan natpis¹⁶⁴ također se može povezati s carskim kultom.

U Vininama, udaljenim 13ak kilometra od Baučića, pronađen je dio torza (Slika 14.) kojemu je preko lijevog ramena prebačena tkanina. Ovaj ulomak spominju Branimir Gabričević i Jasna Jeličić-Radonić. Ulomak je atribuiran kao dio torza rimskog božanstva.¹⁶⁵ No, s obzirom na blizinu carskog svetišta u Oneju, kao i blizinu pronalaska natpisa¹⁶⁶ vezanih uz carski kult u Pituntiju, moguće je da je kip bio povezan s institucijom carskog kulta. Za potvrditi ovu tezu trebalo bi detaljnije proučiti ulomak, kojemu je trenutačna lokacija nepoznata.

¹⁶⁰ *Div]o Aug(usto) et [Romae] / sacru[m].*

¹⁶¹ *[Ara]m Geni]fo l/oc(i) / A]ugustam / ...] / llica vol (....) / <sacravit vel consecravit>*

¹⁶² ILJug 1987: *[Imp(eratore) Ti(berio)] Cla[udio] / [Drusi f(ilio)] Caisa[re! Aug(usto)] / [Germ(anico) pon]tifice m[aximo] / [trib(unicia) pot(estate)] XI imp(eratore) XX[III] / [co(n)s(ule) V] censore p(atre) [p(atriae)] / [curante P(ublio)] Anteo Ru[fo] / [leg(ato) Au]g(usti) [-----].*

¹⁶³ JADRIĆ-KUČAN, I. (2012.) 54. - 57.

¹⁶⁴ ILJug 1988: *[Imperatori Ti(berio) Cae]sari div[i] / [Aug(usti)] f(ilio) Divi Iuli [nep(oti)] / [Augu]sto ponti[fici] / [max(imo)] co(n)s(uli) V imp(eratori) VI[II] / [trib(unicia)] pot(estate) XXXV au[guri] / [XVvir]o sacris fa[ciundis] / [VI]viro] epu[lonum] / [-----].*

¹⁶⁵ GABRIČEVIĆ, B. (1968.) 137. - 139. i JELIČIĆ-RADONIĆ, J. (1991.) 27.

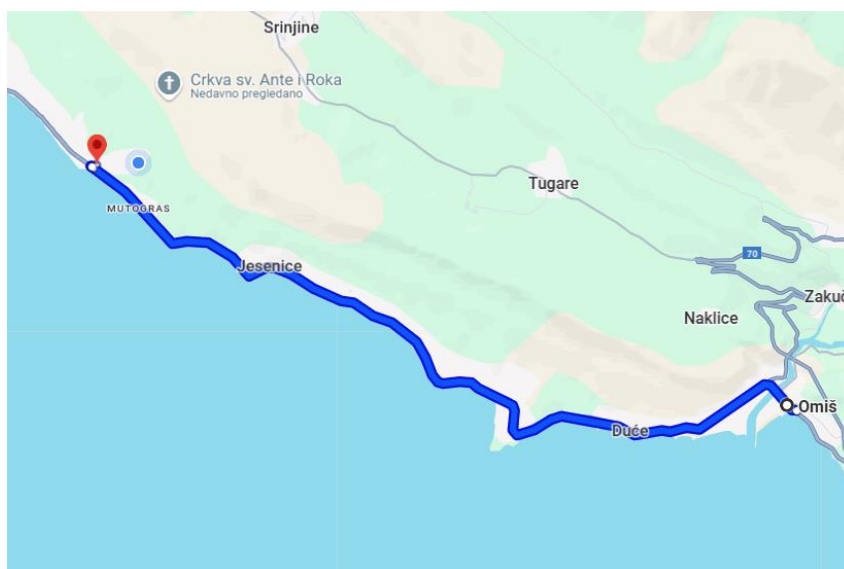
¹⁶⁶ CIL 3, 8523 te 2 natpisa posvećena Veneri (MARŠIĆ, D. (2014.) 200., 202.)

Slika 13. Portret Tiberija, Onej, 1. st. (<https://gradskimuzejomis.hr/collection/portret-rimskog-cara-tiberija-omis-baucici-1-st/>)

Slika 14. Torzo rimskog božanstva (?) iz Vinina (JELIČIĆ-RADONIĆ, J. (1991.) 28.)

Karta 3. Geografski smještaj Vinina i njihov položaj u odnosu na Onej i nalazište natpisa iz Pituntija (Crkva sv. Ante i Roka) (karta preuzeta s <https://www.google.com/maps?authuser=0> 2. 1. 2025.)

U Pituntiju (*Pituntium*, Podstrana) pronađen je natpis¹⁶⁷ koji svjedoči o prisutnosti pripadnika kolegija *augustalis* na tom području. Također su i pronađena dva natpisa posvećena Veneri. Prvi natpis glasi: [---] / [---] E. CINNAE. FILIOR. AEDE[.] / [---]ID[---] DEDI / [---]. Cina koji se spominje u tom natpisu je isti Cina iz natpisa CIL 3,8523¹⁶⁸ pa je moguće da je ovaj natpis također vezan uz pojavu rimskog carskog kulta. Drugi natpis, koji glasi VEN, se povezuje s prethodnim natpisom¹⁶⁹ te se zbog toga i za njega postoji mogućnost da je bio povezan s carskim kultom.

Treća najveća skupina carskih kipova pronađena je na području Salonitanskog konventa, i to na Issi (Vis). Ovu skupinu sačinjavaju kipovi pripadnika julijevsko-klaudijevske dinastije te Flavijevaca. Ova skupina je vjerojatno formirana oko Augusta, a proširena je za vrijeme Flavijevaca. Oktavijan je vjerojatno prikazan u dvodijelnoj akefalnoj skulpturi koja prikazuje cara kao božanstvo. U julijevsko-klaudijevski dio ove skupine se još ubraja kip u oklopu koji ima tri moguće atribucije: Tiberiju, Klaudiju i Druzu Mlađemu.¹⁷⁰

¹⁶⁷ CIL 3, 8523: *M(arcus) Attius Cinna* [---](?) / *ob honorem Aug(ustalitatis)* [---](?) / [-----].

¹⁶⁸ MARŠIĆ, D. (2014.) 200. – 201.

¹⁶⁹ MARŠIĆ, D. (2014.) 202.

¹⁷⁰ BONAČIĆ MANDINIĆ, M. ČARGO, B. JOVANOVIĆ, J. ORDULJ, D. PRPA-STOJANAC, I. VJEŠNICA, B. (2021.) 251. - 257.

Flavijejskom dijelu isejske skupine se atribuiraju četiri kipa. Dva kipa, akefalna togata i realistični portret, atribuirani su caru Vespazijanu. Dvodijelna akefalna skulptura svojim stilsko-kronološkim obilježjima odgovara razdoblju Flavijevaca, ali jos nije razriješeno kojeg je Flavijevca predstavljala. Pretpostavlja se da je to bio portret Domicijana, jer je Vespazijan u pokušaju jačanja svoje dinastije, postavljao istovremeno skulpture sebe (trenutačnog cara) i Domicijana (svog nasljednika). Posljednji portret ove skupine je bio prikaz Domicijana, koji je nakon njegove smrti i provedenog *damnatio memoriae* prenamijenjen u portret cara Trajana.¹⁷¹

U Tiluriju (*Tilurium*, Gardun) prisutnost carskog kulta i njegove propagandne politike se najbolje vidi u Gardunskom tropeju. Taj tropej komemoira Tiberijevu pobjedu nad Delmatima i Panoncima. Na tropeju su prikazana dva barbara, Delmat i Panonac, koji kleče ispod tropeja¹⁷² s oružjem. Rubovi tropeja ukrašeni su motivima oklopa i štitova. Od natpisa je sačuvano samo slovo O. Prema idealnoj rekonstrukciji N. Cambija, taj natpis je glasio IMPERATORI CAESARI DIVI FILIO AVGVSTO.¹⁷³

U Ekvumu (*Aequum*, Čitluk kod Sinja) arheološkim iskapanjima je dokazano ne samo štovanje carskog kulta, nego i kulta božice Rome. Iako štovanje Rome i rimskih careva nije rijetkost, na hrvatskoj obali Jadrana božica Roma nije puno zastupljena. No, u Ekvumu nalazimo njezin akefalni kip uz natpis¹⁷⁴ te njezinu bistu koja je bila postavljena iznad gradskih vrata. Od carskih kipova pronađen je donji dio kipa cara u vojničkoj odori s rogom izobilja, za koju se pretpostavlja da prikazuje Klaudija te portret Nerona Cezara.¹⁷⁵ Još dva natpisa iz Ekvuma povezana su s rimskim carskim kultom.¹⁷⁶

U okolici Tragurija (*Tragurium*, Trogir) pronađen je natpis¹⁷⁷ koji spominje pripadnika kolegija *augustalis*.

¹⁷¹ BONAČIĆ MANDINIĆ, M. ČARGO, B. JOVANOVIĆ, J. ORDULJ, D. PRPA-STOJANAC, I. VJEŠNICA, B. (2021.) 254. - 257. i JADRIĆ-KUČAN, I. (2010.) 89. - 92.

¹⁷² Tropej - vrsta rimskog javnog spomenika koji se postavlja u znak pobjede nad neprijateljem; spomenik je u obliku stabla na kojemu je nasadeno rimsko oružje, a ispod stabla se nalaze pokoreni barbari. (CAMBI, N. (2020.) 477.)

¹⁷³ CAMBI, N. (2005.) 24. - 27.

¹⁷⁴ HD 005425: *Romae Aug(ustae) sac(rum) / Cornelia Nobilis v(otum) s(olvit)*.

¹⁷⁵ JADRIĆ-KUČAN, I. (2011.) 100. - 105.

¹⁷⁶ CIL 3, 9769: [---] oro [---] / [---] Valen[tino], / [ae]dili, / [flami]ni [Divi Claudi] Aug[usti] / [---]. CIL 3, 9756: [Veneri?] / [Ge]netrici / [--]CL[---] / [---]M[---] / Cn(aei) f(ilius) [---] / [d]omo [---] / N in [---] / [-]quitat(-) [---] / [---]I ex [viso?] / [-----]?

¹⁷⁷ CIL 3, 9707 = 2676: *L(ucius) Stallius / Secundus VVir / Aug(ustalis) et Stallia Callirhoe / uxor cum liberis aedem / Matri Magnae ex voto / suscepto fecerunt s(ua) p(ecunia)*.

Karta 4. Geografski smještaj lokacija s pronađenim nalazima o štovanju rimskog carskog kulta na hrvatskoj obali Jadrana unutar Salonitanskog konventa (karta preuzeta s <https://imperium.ahlfeldt.se/>? 2.1. 2025.)

8. Rimski carski kult na hrvatskoj obali Jadrana unutar Naronitanskog konventa

Naronitanski konvent je jedini od tri konventa na hrvatskoj obali Jadrana u kojemu zasada nije potvrđena pokrajinska razina štovanja carskog kulta. Arheološki dokazi s područja Narone svjedoče o štovanju carskog kulta koje počinje u vrijeme cara Oktavijana, ali svi nalazi za sada upućuju na municipalnu razinu štovanja kulta. Pokrajinska razina štovanja kulta na području Narone se može teoretizirati samo na temelju administrativne organizacije konventa.¹⁷⁸

Naronitanski oslobođenici su bili bogati te su se htjeli uspeti na društvenoj ljestvici. Taj cilj su mogli postići uključivanjem u instituciju rimskog carskog kulta. Prema natpisima, oslobođenici su obnašali službe *seviri*, *seviri augustales*, *seviri et Augustales*, *Augustales*, *sodales Flaviales*, *Nervialis*. Natpisi se postavljaju prilikom stupanja na službu, *ob honorem*. Osim oslobođenika, i slobodni građani su mogli sudjelovati u instituciji carskog kulta. Primjeri toga postoje na tri natpisa.¹⁷⁹ U Naroni je također pronađena posveta *Veneri Victrix*, napravljena u privatnoj sferi.¹⁸⁰ No, pošto je dedikant sevir, ona se može indirektno vezati uz rimski carski kult.¹⁸¹

U Naroni, ukopan u padinu brijega, otkriven je Augusteum, tetrastilni hram na visokom podiju.¹⁸² Hram se datira u prvo desetljeće pr. Kr. Unutar njega su pronađene skupine pripadnika carskih obitelji, julijevisko-klaudijeviske dinastije te Flavijevaca. Unutar hrama pronađen je votivni natpis posvećen *Veneri* te natpis kojim Publije Kornelije Dolabela posvećuje hram božanskom Augustu (*Divus Augustus*). Hram je srušen u 4. stoljeću.¹⁸³

Skulpture pronađene unutar hrama (Slika 15., 16. i 17.) mogu se podijeliti u četiri skupine, na temelju njihove datacije. U prvu skupinu koja se datira u doba Oktavijanove vladavine, spadaju: statua Augusta u oklopu, Livije (?), Agripe, Oktavije (?), Julije (?), Lucija i Gaja Cezara. U drugu skupinu, datiranu u doba Tiberija, spadaju: statua Tiberija u oklopu, tzv. Oxford-Opuzen Livija, Germanika i Druza. U treću skupinu, datiranu u doba Klaudija,

¹⁷⁸ JADRIĆ-KUČAN, I. (2012.) 57. -60.

¹⁷⁹ CIL 3, 1851: *C(aius) Feresius C(ai) f(ilius) Tro(mentina) / Venustus magis- / ter Augustalis / poni curavit / l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum) E / ann(orum?) XCX F RER [---] / LI HS CXIII DC. CIL 3, 1822: A(ulo) Annaeo A(uli) f(ilio) An(iensi) / Flacco flamini / Augustali IIIvir(o) II / quin[q(uennali)] IIIvir(o) i(ure) dic(undo) / praef(ecto) i(ure) d(icundo) ex dec(reto) dec(urionum) / pontif(ici) Aninia D(ecimi) f(ilia) uxor. CIL 3, 6361: *Papia L(uci) f(ilia) / Brocchina / sacerdos divae / Aug(ustae) testamento / poni iussit.**

¹⁸⁰ CIL 3, 1797: *Veneri Victri / ci Aug(ustae) sacr(um) C(aius) Ve / sius Cerdo IIIIII / vir TRIB.*

¹⁸¹ MILETIĆ, Ž. (2003.) 216.

¹⁸² JELIČIĆ RADONIĆ, J. (2014.) 38. - 39.

¹⁸³ MARIN, E. (2015.) 86. - 99.

spadaju: statua Klaudija, Agripine Maior (?), Agripine Minor (?) i Antonije Minor (?). U četvru skupinu, datiranu u doba Flavijevaca, spada statua Vespazijana.¹⁸⁴

Izvan gradskih zidina, na lokalitetu Bare, pronađen je ulomak portreta koji slični prikazima cara Kara. Postoji mogućnost da je ovo carska skulptura, ali i da je privatni naručitelj htio naglasiti svoju sličnost s carem.¹⁸⁵

U Naroni je u rijeci Norin pronađen ulomak tropeja. Tropej prikazuje pramac ratnog broda. Osim broda, na tropeju se nalaze prikazi biste ženske osobe (božica Victoria ili Amazonka) i orla (simbol Jupitera) koji drži vijenac. Ovaj tropej je svojim tipom najbližiji Akcijskom tipu tropeja. Ovaj tropej je bio jedan od načina kojima je Narona izražavala pristranost Augustu kao osobi koja je *pater coloniae*.¹⁸⁶

Ostali nalazi vezani uz carski kult na području Narone jesu epitafi pripadnika kulta i natpisi koji spominju pripadnike kulta. Ukupno je pronađeno 19 epitafa.¹⁸⁷ Ostalih 13 natpisa spominju pripadnike kulta.¹⁸⁸

¹⁸⁴ MARIN, E. (2015.) 100. - 102.

¹⁸⁵ MILETIĆ, Ž. (2003.) 216., 218.

¹⁸⁶ CAMBI, N. (2020.) 158. - 160.

¹⁸⁷ILJug 1887: *D(is) M(anibus) s(acrum) // Cl(audio) Masce- / lioni an(norum) XXXIII / IIIIVir(o) qui lib[er]- / tatem [---]- / tus [---] / et [---] / [-----].* ILJug 1889: *C(aio) Iunio / C(ai) l(iberto) Cisso / IIIIVir(o) / collegium / fabrum.* ILJug 1890: *Papiae L(uci) filiae / Maximae / C(aius) Agrius C(ai) l(ibertus) / Fortunatus / IIIIVir coniu- / gi b(ene) m(erenti) et suis / v(ivus) f(ecit).* CIL 3, 1832: *[---]o L(uci) l(iberto) Hyllo / [---? IIII] August(ali) / [--- Ma]ximae con(iugi) / [e]ius / [--- T]urbo aed(ilis) IIIIVir / [t(estamento)] f(ieri) i(ussit).* CIL 3, 1830: *C(aius) Catellius / C(ai) l(ibertus) Stab(i)l(i)[s] / C(aius) Catellius / C(ai) l(ibertus) Licinus / IIIIVir(i?) / t(estamento) f(ieri) i(usserunt).* CIL 3, 1808: *D(is) M(anibus) / Aemilio Forti / beneficiario / coh(ortis) VIII volun- / tariorum L(ucius) Aemil(ius) / Hermes IIIIVir et Aemilia / Saturnina patrono / bene me(renti) sib<i=E> et suis et pos- / (te)risque aeorum(!).* CIL 3, 1824: *-----Jenio CI(?) [---] / [---]o IIIIVir(o) / [---]s Acceptus f(ilius?) / patri / [---] v(otum) f(ecit) et sibi et / [su]is.* CIL 3, 1825: *L(ucio) Aconio / Agathopo / IIIIVir / victor / Concordiae.* CIL 3, 1826: *L[uc]io / Aemilio / Eut[yc]h[e]- / ti IIIIVir / Lucius Aemi- / lius [---] / [-----] / [---] / l(ocus) d(atatus) d(ecreto) d(ecurionum).* CIL 3, 1828: *D(is) M(anibus) s(acrum) / L(ucio) Annaeo Palaestrice / IIIIVir(o) / thiasus iuventutis / fec(it).* CIL 3, 1831: *----- / A[---i?] - / us L(uci) l(ibertus) Eutro- / pus IIIIVir / vivos(!) posuit.* CIL 3, 1833: *C(aius) Iulius C(ai) l(ibertus) / Martialis / IIIIVir vivos(!) / fecit sibi // et suis.* CIL 3, 1834: *D(is) M(anibus) / L(ucio) Pomp(---) Urso IIIIVir - / vir(o) ann(or)um XLV mar- / ito b(ene) m(erenti) Terentia / Dafine uxor cum(!) / ann(or)um XXV.* CIL 3, 1837: *[---]lo infanti / [---]issimo qui / [vixit ---?] die(s) XX P(ublius) V- / [---] IIIIVir pater / [--- et] sibi.* CIL 3, 14625, 1: *Pub[licia]e / Cle[m]entillae / C(aius) Pub[licius] --- / fra[ter] --- / vivo[s]! et sibi et / C(aio) Pub[licio] --- / IIIIVir --- et / Pub[liciae] --- / par[entibus] ---].* CIL 3, 8443: *Q(uinto) Turelio Q(uinti) l(iberto) / Acuto IIIIVir(o) / Tureliae Q(uinti) l(ibertae) Hilarae / L(ucio) Turelio Q(uinti) f(ilio) Feroci ann(or)um XXII / Sex(to) Turelio Q(uinti) f(ilio) Veloci D(?) I(?) [---] / [-----].* ILJug 1888: *Sex(tus) Herennius / Sex(ti) l(ibertus) Eros IIIIVir / Licinia Q(uinti) f(ilia) Iucunda / Herennia Sex(ti) fil(ia) Tyc(h)e / Herennia Sex(ti) lib(erta) [---] / [---].* CIL 3, 1835: *C(aio) Vibio Severo / IIIIVir(o) annor(um) XXV / C(aius) Vibius Inge(n)u(s) pater / IIIIVir Augustalis / Flavialis Titialis / Nervialis vivos(!) fecit / et sibi et Vibiae Rhodope / uxori libertae vineae et / C(aio) Vibio Primigenio / IIIIVir(o) liberto optimo.* CIL 3, 1868: *T(ito) Mevio / T(iti) f(ilio) Tro(m)entina / Celso aed(ili)(?) / [I] IIIIVir(o)(?) [---] / [-----] / [---] / [-----] / Luper(us?) / [-----]?*

¹⁸⁸CIL 3, 1770: *Divo Aug(usto) sacr(um) / Q(uintus) Sextilius Corinthus C(aius) Stertinius Synegdemus / L(ucius) Vibius Amaranthus L(ucius) Aquillius Aptus / L(ucius) Titusidius Chryseros C(aius) Valerius Herma / IIIIVir(i) m(agistri) M(ercuriales) ob h(onorem).* CIL 3, 1769: *Aug(usto) sacr(um) / C(aius) Iulius Macrini lib(ertus) / Martialis IIIIVir m(agister) M(ercurialis) ob / honor(em) idem ludos scaenic(os) / per trid(uum) d(edit) et canthar(um) arg(enteum) p(ondo) / S(unciarum) septem.* CIL 3, 1768: *Aesculapio / Aug(usto) sacr(um) / P(ublius) Servilius [---] / IIIIVir [August(alis) Flav]- / ialis [Titialis] / Nervialis testam[ento] / pon(endum) iussit ex [HS*

U Epidauru je pronađena baza kipa Publija Kornelija Dolabele, koju su njemu u čast podigli *civitates Superioris provinciae Hillyrici*.¹⁸⁹ Razlozi postavljanja njegova spomenika nisu poznati, ali se pretpostavlja da je to bila neka gradnja koja je bila važna za sve zajednice Gornjeg Ilirika (možda cesta).¹⁹⁰ Na temelju te baze te pronađenih ostataka kipova koji su se nalazili u objektu koji je bio lociran izvan urbanog područja, Glavičić predlaže da se na toj lokaciji nalazilo svetište carskog kulta koje je bilo organizirana za *civitates Superioris provinciae Hillyrici*.¹⁹¹ Ovi kipovi su vjerojatno činili jednu cjelinu unutar carskog svetišta, koje je zbog svoje lokacije (izvan urbanog areala) moglo biti upravo središte štovanja carskog kulta za cijeli konvent.¹⁹² O Dolabelinoj važnosti u Epidauru svjedoči i činjenica da su mu u Epidauru podignuli još jedan natpis.¹⁹³ U Epidauru je također pronađen i natpis¹⁹⁴ kojeg možemo vezati uz carski kult.

---] / et ob dedicationem / [-----]. CIL 3, 1775: *Genio plebis sac(rum) / L(ucius) Septimulenus Vitalis / Q(uintus) Lusius Acrabanus / Q(uitus) Iulius Daphnus / [M(arcus)] Curtius Sporus IIIIIviri / ob h(onorem) m(agistri) M(ercuriales)*. CIL 3, 1792: *Mercurio Aug(usto) sac(rum) / M(arcus) Ulpius Aug(usti) lib(ertus) Nedymus / C(aius) Pollius [Alb]anus / T(itus) Vetul[enus] T(iti) l(ibertus) Abas[ca]ntus / Q(uitus) Cornelius Augustalis / L(ucius) Volceius Cerdo / IIIIIviri m(agistri) M(ercuriales) ob hon(orem)*. CIL 3, 1793: *Mercurio / Aug(usto) sacrum / L(ucius) Volceius L(uci) l(ibertus) / Silvester IIIIIvir / ob h(onorem)*. CIL 3, 1796: *Saturno / Aug(usto) sac(rum) / Claudia / Aesernina / sacerdos / divae Augustae / t(estamento) p(oni) i(ussit)*. CIL 3, 1798: *L(ucius) Lusius Corpio / L(ucius) Lusius Quintio / L(uci) lib(erti) IIIIIvir(i) / m(agistri) M(ercuriales) ob h(onorem)*. CIL 3, 1800: *P(ublius) Mescenius / Trophimus / T(itus) Flavius Asiaticus / T(itus) Flavius Surus / L(ucius) Bovianius Pareus / IIIIIviri / ob h(onorem) m(agistri) M(ercuriales)*. CIL 3, 1836: *Olybius Amen / L(uci) l(ibertus) IIIIIvir*. CIL 3, 14624, 1: *Iovi Au[gusto] / sac[rum] / colle[g(ium) Aug(ustalium)? s(ub)? c(ura)?] / L(ucio) Pub[licio?] / Diadu[meno] / Aug(ustale) / F(laviale) T(itiale) [N(erviale)? ---]*. CIL 3, 14223, 1: *-----](?) / C(aius) Feresiu[s ---] / Diadume[nus] / IIII[II]vir v(otum) [s(olvit) l(ibens) m(erito)]*. CIL 3, 8442 = 9300: *Sex(to) Publicio / Sex(ti) l(iberto) Secundo / IIIIIvir(o) / Sex(tus) Publicius / Hesper VIvir libert(us)*.

¹⁸⁹ CIL 3, 1741: *P(ublio) Corne[lio] / Dolabell[ae] co(n)s(uli) / VIIviro epul[oni] / sodali Titien[si] / [l]eg(ato) pro pr(aetore) divi Au[gusti] / [et] Ti(beri) Caesaris Augusti] / [civitates superioris] / [provinciae {H}Illyrici]*.

¹⁹⁰ JADRIĆ-KUČAN, I. (2012.) 57. - 60.

¹⁹¹ GLAVIČIĆ, M. (2008.) 47.

¹⁹² JADRIĆ-KUČAN, I. (2012.) 62.

¹⁹³ ILJug 636: *-----?] / [P(ublio)] Dolabella / leg(ato) pro pr(aetore) / coh(ors) VI vol(untariorum) / trib(uno) L(ucio) Purtisio Atinate / [---]ilio C(aio) Saenio IIvir(is) / [-----]?*

¹⁹⁴ CIL 3, 1745: *P(ublio) Aelio P(ubli) f(ilio) / Tro(mentina) / Osilliano / Novia Bassilla / mater et Novia Ius- / tilla avia posuerunt / et sportulis decurio(nibus) / Augustalibus et sexvi- / ris datis item pugilum / spectaculo dedicave- / runt huic universus / ordo decurionatus / honorem et locum / statuae decrevit*.

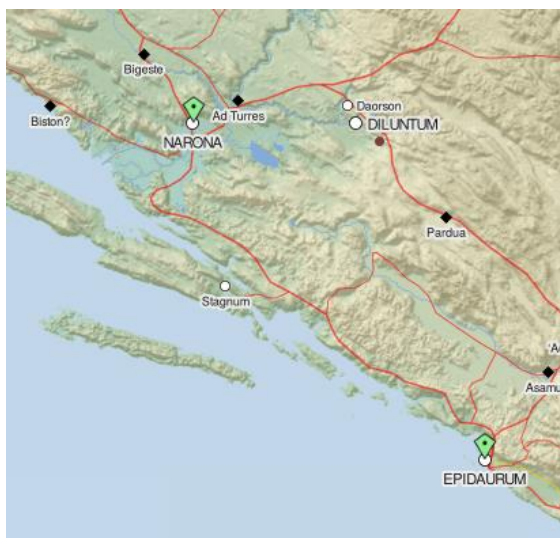
Slika 15. Statue iz augusteja u Naroni (<https://www.a-m-narona.hr/postav/>)

Slika 16. Statue iz augusteja u Naroni (<https://www.a-m-narona.hr/postav/>)

Slika 17. Statue iz augusteja u Naroni (<https://www.a-m-narona.hr/postav/>)

Karta 5. Geografski smještaj lokacija s pronađenim nalazima o štovanju rimskog carskog kulta na hrvatskoj obali Jadrana unutar Naronitanskog konventa (karta preuzeta s <https://imperium.ahlfeldt.se/? 2.1. 2025.>)

9. Zaključak

Institucija rimskog carskog kulta razlikovala se u Rimu i provincijama. Dok je u Rimu služila za promociju cara, njegove politike i carske obitelji, u provincijama je imala više različitih uloga. Kult je također bio propagandno sredstvo kojim se promoviralo cara i Carstvo, ali on je primarno služio kao sredstvo pacifikacije i romanizacije netom osvojenih ilirskih područja.

U provincijama su kult vodili pripadnici lokalne zajednice, peregrini. Oni nisu bili plaćeni za održavanje kulta. Naprotiv, oni su sami morali financirati kulturna događanja, čime je služba bila ograničena samo za bogatije stanovništvo. Unatoč tome, arheološki dokazi nam svjedoče o velikom broju peregrinskih svećenika. To je zato što je služba unutar kulta donosila sa sobom prestiž i ugled, ali i mogućnost za daljnje napredovanje ostatka obitelji. O stečenom imetku pripadnika kulta možemo govoriti na temelju pronađenih arheoloških ostataka, posebice onih koji imaju sačuvane natpise. Ti natpisi nam svjedoče o zdanjima koje su pripadnici kulta mogli financirati svojim sredstvima. Također, prateći natpise vezane uz istu obitelj, možemo pratiti i napredak obnavljanja magistratura i rast položaja. Taj pozitivan rast obitelji je najbolje uočljiv na natpisima iz područja Naronitanskog konventa, gdje se rast može uočiti unutar dvije-tri generacije.

Glavno sredstvo širenja kulta su bile ceste. Na kartama priloženim u radu može se primijetiti da su sva mjesta u kojima je zabilježeno štovanje kulta međusobno dobro prometno povezana. U izgradnji cesta najveću ulogu je imao Publije Kornelije Dolabela. Iako su ceste primarno napravljene u vojne svrhe (olakšavanje kretanja legijama), uspješnim osvajanjima one gube svoj vojni karakter te dobivaju gospodarski karakter. Osim dobara, cestama se sada prenose i vijesti iz jednog mjesta u drugo. Tako se priče o caru, ali i lokalnim svećenicima i njihovim beneficijama efikasno šire, uvlačeći nove ljude u kult.

Upotreba tih karakterističnih formulacija (*pater patriae*, *pontifex maximus*, *tribunicia potestate* i sl.) svjedoči o tome da su poruke kulta došle do svijeta i da su ih ljudi prihvatili (znali oni što te formulacije znače ili ne). Velika je vjerojatnost da su te formulacije, kao i kult, bile prihvaćene samo kako bi pojedinac postigao što veći ugled i osigurao bolje položaje za svoje nasljednike.

Iako je kult korišten u svrhu romanizacije, peregrini koji su ušli u kult se nisu se morali u potpunosti odreći svoje kulture i identiteta. O tome nam svjedoče natpisi na kojima su zabilježena njihova autotohna imena, ali i činjenica da su pripadnici kulta u Liburniji mogli biti pokopani s cipusima, a ne stelama.

Od arheoloških nalaza vezanih uz carski kult, najviše je pronađenih natpisa, no prisutni su kipovi, hramovi, žrtvenici i manji predmeti. Na nalazima su najviše zastupljeni članovi carske obitelji. Najzastupljeniji su pripadnici julijejsko-klaudijejske dinastije, ali prisutni su Flavijevci, Antonini, Severi i vojnički carevi. Velika zastupljenost štovanja pripadnika julijejsko-klaudijejske dinastije na ovom prostoru je logična pojava. Naime, većina lokacija na kojima su pronađene potvrde kulta povezane su s tom dinastijom. Pripadnici ove dinastije su ih osnovali, obnovili ili pak uzdigli na viši rang. Car je bio *pater patriae* u Rimu, ali ovdje je on *parens coloniae*, kojemu lokalno stanovništvo izražava zahvalnost i odanost. Od božanstava vezanih uz carski kult, najviše je potvrda nađeno o štovanju Venere (*Victrix* i *Genetrix*). Njih nalazimo u sva 3 konventa, ali je zasada najzastupljenija u Salonitanskom konventu. Pronađeni arheološki nalazi su vezani uz hramove (službeno štovanje), ali i uz privatnu sferu (to možemo tumačiti kao utjecaj kulta na privatni život pojedinca). Pronađeni su i tragovi štovanja Rome, ali u manjoj mjeri. Sa sigurnošću možemo reći da je Roma štovana u Ekvumu, gdje su pronađena čak dva njena kipa, te u Poli, gdje je jedan od forumskih hramova bio posvećen Romi i božanskom Augustu. U Aseriji je također pronađen žrtvenik s prikazom Vučice koja doji Romula, mitskog osnivača Rimskog kraljevstva i Rema, njegovog brata. Ovaj prikaz, koji je narativno važan za stvaranje Rima, svjedoči o svjesnosti naručitelja i njegovom poznavanju rimske povijesti.

Osim pripadnika carske obitelji, u pronađenoj građi zastupljeni su i svećenici kulta. Oni su zabilježeni na posvetnim natpisima vezanim uz gradnje te na pogrebnim natpisima. Natpisi o gradnjama svjedoče o ulaganjima pripadnika kulta u sam kult, a natpisi na epitafima o tome da je obnašanje svećeničke službe bila čast koju je valjalo isticati.

Zasada su pronađeni dokazi štovanja kulta na 26 lokacija. Njih tri su se nalazile u Istriji (Pola, Nezakcij, Parentium), 12 u Skardonitanskom (Skardona, Aenona, Tarsatica, Asseria, Iader, Senia, Albona, Flanona, Cissa, Apsorus, Crexa, Arba), devet u Salonitanskom (Salona, Onej, Pituntij, Tragurij, Siculi, Aequum, Tilurium, Issa, Palača) i dvije u Naronitanskom konventu (Narona, Epidaur). Arheološka istraživanja dokazala su postojanje svetišta povezanih s kultom u Poli, Enoni, Saloni, Naroni, Ekvumu te u kulturnom djelu Dioklecijanove palače. Postoje jake indicije da su se svetišta nalazila i u Oneju, Issi i Epidauru. Pronađeni ostaci augusteja u konventima su se nalazili na forumima gradova. Na to je vjerojatno utjecala činjenica da se forum nalazio u središtu grada, te je tako bio dostupan svim građanima koji su obnašali svećeničke dužnosti ili pak samo promatrali vjerske obrede.

Na hrvatskoj obali Jadrana, u Salonitanskom i Skardonitanskom konventu kult je zasigurno bio organiziran na pokrajinskoj razini. Za Naronitanski konvent imamo dokaze o

štovanju kulta na municipalnoj razini, a o njegovu pokrajinsku razinu kulta možemo pretpostaviti analogno na primjere iz Skardonitanskog i Salonitanskog konventa.

Skardonitanski konvent je prvotno bio namijenjen samo za Liburne, koji su unutar njega obnašali svećeničke dužnosti. To je najbolji dokaz integracijske uloge kulta. Središte kulta se nalazilo u Skardoni, ali najveća skupina carskih kipova je ipak pronađena u Enoni. Arheološke ostatke koji su pripadali skupini carskih skulptura također možemo pronaći i u Crexi, Apsorusu, Arbi i Jaderu. Za fragment iz Flanone još uvijek nije sigurno je li prikazuje carsku osobu.

U Salonitanskom konventu središte pokrajinskog kulta se gotovo sigurno nalazilo u Oneju, kastelu u blizini Salone. Prema rezultatima provedenih arheoloških istraživanja, možemo pretpostaviti da Onej nije bio dio salonitanskog agera, ali da je bio pod njenim utjecajem zbog gospodarsko-ekonomskih razloga. Moguće je da je Onej proglašen kulturnim središtem kako bi se učvrstila njegova veza sa Salonom te osigurala mirna koegzistencija ta dva lokaliteta. To jest, možemo reći da je Salona osigurala poslušnost Oneja tako da mu je dala privilegiju vođenja carskog kulta. U blizini Oneja, na području Pituntija, pronađeni su dokazi štovanja kulta na sigurno jednoj lokaciji. Neobrađeni ulomak skulpture iz Vinina zasada još ne možemo sigurno povezati s carskim kultom. Što se tiče same Salone, od arheoloških nalaza vezanih uz kult mogu se izdvojiti hram *Venus Victrix* te pronađeni natpisi i ostaci skulptura. Nije poznato gdje se u Saloni točno nalazio augustej, ali zbog pronađenog poprsja sigurno je da je postojala bar još jedna skupina carskih kipova koja je egzistirala mimo augusteja. Iz ovog područja još valja izdvojiti Isu, u kojoj je pronađena najveća skupina carskih kipova unutar ovog konventa. Carska skulptura također je pronađena i u Ekvumu. Dioklecijanova palača je također važno kulturno mjesto. Uzimajući u obzir Dioklecijanovu politiku, ne smijemo isključiti teoriju da je i njen kulturni dio građen u duhu politike rimskog carskog kulta. To najbolje potvrđuju pronađeni reljefi s prikazima cara Dioklecijana i Priske, ali i sama atribucija tog prostora caru Dioklecijanu.

U Naronitanskom konventu sjedište je vjerojatno bilo u Epidaru. To znači, da kao i u Saloni, centar konventa nije i centar kulta. To se može tumačiti osiguravanjem podređenosti Epidaura Naroni. Unutar oba svetišta pronađeni su arheološki ostaci koji se veže uz Publija Kornelija Dolabelu. To nam svjedoči o jačini njegova utjecaja na širenje carskog kulta, koje je iz nekog razloga bilo jače naglašeno na ovom području.

Institucija kulta u Istriji je bilo drugačija u odnosu na Dalmaciju. Glavni razlog tome je bio što su Rimljani brzo riješili problem s pobunom lokalnog stanovništva i uspješno priključili Istriju u X. regiju carstva. Istrija je imala veliki gospodarsko-ekonomski potencijal koji je carska obitelj prepoznala i iskoristila. Unutar Istrije organizirana su dva

središta kulta, Pola i Nezakcij. Pola, zapadno središte, služila je za ekonomsku dobit carskoj obitelji i osiguravanje njihova utjecaja na tom području. Nezakcij, istočno središte, služio je kao kontrolna točka koja je zbog svog dobrog strateškog položaja mogla nadgledati neromanizirana područja u neposrednoj blizini.

Također, zanimljiv je i podatak da se na natpisima spominju nazivi zajednica. Tako se u Histriji spominju *res Polensium*, *res Parentium* i *res publica Nesactiensium*. U skardonitanskom konventu spominju se *conventus Scardonis*, *republica Albonessium*, *plebs Seniensium* te *Flanona inpensa publica*. U salonitanskom konventu spominju se *res publica Salonitanorum* i *praefectura Pharica Salonitana*. U naronitanskom konventu se spominje *provinciae Hillyrici*. Već smo ustanovili da je carski kult posebno prisutan u mjestima koja su doživjela pozitivne promjene (kao što je uzdizanje ranga). Moguće je da su isticanjem imena mjesta, stanovnici istih htjeli naglasiti važnost svog mjesta te tako mjestu dati dodatan prestiž.

Na temelju prikazane i obrađene građe možemo zaključiti da je institucija kulta na istočnoj obali Jadrana primarno služila političkim i vojnim ciljevima osvajanja ovih krajeva, kao i njihovoj uspješnoj integraciji u teritorij Carstva. Veliku ulogu u provođenju kulta imao je Publije Kornelije Dolabela, njegov sustav cesta te osnivanje kolonija i obnova postojećih naselja i njihovo uzdizanje na rang municipija. Ovakva politika uspješno je privukla peregrine u sudjelovanje i širenje institucije kulta. Stoga možemo zaključiti da je rimski carski kult na hrvatskoj obali Jadrana bio uspješna politika koja je doprinijela širenju teritorija Carstva, ali i razvoju lokalnih zajednica. Pronađena svetišta i kipovi govore o velikom broju carski skupina kipova i mogućem velikom broju svetišta koja je daljnjim istraživanjima potrebno ubicirati.

10. Summary

Understanding the religion of a civilization, including its propaganda purposes, is important for understanding that same civilization and its way of functioning. The aim of this paper is, through an overview of the Roman imperial cult on the Croatian coast of the Adriatic, to understand how the cult functioned in this area, its similarities and differences in implementation in relation to Rome, and its impact on the local population and culture.

The paper consists of three parts. In the first part, the Roman imperial cult will be presented: its foundation, development and interweaving with Roman religion. The second part consists of a presentation of the development of the Roman imperial cult on the Croatian coast of the Adriatic through data available in the literature. It should be noted that this work covers the area of today's Adriatic coast, which in Roman times was divided into two administrative units, Dalmatia and Histria. The third part of the paper is the conclusion. As sources were used written works of ancient writers (Appian, Dion Cassius, Livy, Pliny, Suetonius, Virgil), scientific works that dealt with this topic and related branches and databases with Roman inscriptions. The results of archaeological research were also used for this work, which greatly helped to understand the information written on the inscriptions and in the works of ancient writers.

Key words: Roman imperial cult, propaganda, religion, Skardonite convent, Salonitan convent, Naronite convent, Croatian Adriatic coast

11. Popis slikovnih priloga

Slika 1. Mramorna bista Gaja Julija Cezara, 46. - 44. g. pr. Kr

([https://en.wikipedia.org/wiki/Tusculum_portrait#/media/File:C%C3%A9sar_\(13667960455\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Tusculum_portrait#/media/File:C%C3%A9sar_(13667960455).jpg)) (pristupljeno 15. 8. 2024.)

Slika 2. Augustus Prima Porta

(<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.2290.0.0>) (pristupljeno 15. 8. 2024.)

Slika 3. Bista Julije Auguste, 14. - 23. g.

([https://en.wikipedia.org/wiki/Livia#/media/File:\(Toulouse\)_Livie_Mus%C3%A9_Saint-Raymond_Ra_340.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Livia#/media/File:(Toulouse)_Livie_Mus%C3%A9_Saint-Raymond_Ra_340.jpg)) (pristupljeno 15. 8. 2024.)

Slika 4. *Venus Victrix*, 3. st., Dioklecijanovo doba

(<https://salona.netlify.app/salona/orientalis/venera-victrix>) (pristupljeno 15. 8. 2024.)

Slika 5. Bista Rome s zaglavnog kamena gradskih vrata, Aequum

(<https://lorrainekerr.com/archaeologicalgalleries/croatia>) (pristupljeno 15. 8. 2024.)

Slika 6. Prikaz cara Klaudija kao Jupitera, 42. - 43. g.

(<https://digicol.lib.depaul.edu/digital/collection/gic/id/1062/>) (pristupljeno 15. 8. 2024.)

Slika 7. Novac s prikazom Oktavijana i zviježđa jarca, 19. g. pr. Kr. (<https://hal.science/hal-02267867/document>) (pristupljeno 4. 7. 2024.)

Karta 1. Geografski smještaj lokacija s pronađenim nalazima o štovanju rimskog carskog kulta u Istriji (karta preuzeta s <https://imperium.ahlfeldt.se/> 2.1. 2025.)

Slika 8. Biste Kleopatre i Gaja Julija Cezara

(<https://artsandculture.google.com/asset/cesar-and-cleopatra/TwGjBkJ0oqFVEw>) (pristupljeno 13. 8. 2024.)

Slika 9. Ostaci hrama u Enoni

([https://hr.wikipedia.org/wiki/Aenona#/media/Datoteka:The_Capitolium,_Aenona_\(Nin\),_Croatia_\(11903056464\).jpg](https://hr.wikipedia.org/wiki/Aenona#/media/Datoteka:The_Capitolium,_Aenona_(Nin),_Croatia_(11903056464).jpg)) (pristupljeno 13. 8. 2024.)

Slika 10. Natpis sa spomenom puka Senije, 2./3. st.

(<https://www.muzej-senj.hr/wp-content/uploads/2023/01/15a-TABLA.pdf>) (pristupljeno 14. 8. 2024.)

Slika 11. Cipun Julije Tertule, svećenice božanske Auguste (GIUNIO, K. A. (2007.) 154.)

Karta 2. Geografski smještaj lokacija s pronađenim nalazima o štovanju rimskog carskog kulta na hrvatskoj obali Jadrana unutar Skardonitanskog konventa (karta preuzeta s <https://imperium.ahlfeldt.se/> 2.1. 2025.)

Slika 12. Misorij s prikazom Teodozija I. i njegovih sinova Honorija i Arkadija (BUŽANČIĆ, R. (2011.) 20.)

Slika 13. Portret Tiberija, Onej, 1. st.

(<https://gradskimuzejomis.hr/collection/portret-rimskog-cara-tiberija-omis-baucici-1-st/>)

(pristupljeno 24. 8. 2024.)

Slika 14. Torzo rimskog božanstva (?) iz Vinina (JELIČIĆ-RADONIĆ, J. (1991.) 28.)

Karta 3. Geografski smještaj Vinina i njihov položaj u odnosu na Onej i nalazište natpisa iz Pituntija (Crkva sv. Ante i Roka) (karta preuzeta s

<https://www.google.com/maps?authuser=0> 2. 1. 2025)

Karta 4. Geografski smještaj lokacija s pronađenim nalazima o štovanju rimskog carskog kulta na hrvatskoj obali Jadrana unutar Salonitanskog konventa (karta preuzeta s

<https://imperium.ahlfeldt.se/> 2.1. 2025.)

Slika 15. Statue iz augusteja u Naroni (<https://www.a-m-narona.hr/postav/>) (pristupljeno 24. 8. 2024.)

Slika 16. Statue iz augusteja u Naroni (<https://www.a-m-narona.hr/postav/>) (pristupljeno 24. 8. 2024.)

Slika 17. Statue iz augusteja u Naroni (<https://www.a-m-narona.hr/postav/>) (pristupljeno 24. 8. 2024.)

Karta 5. Geografski smještaj lokacija s pronađenim nalazima o štovanju rimskog carskog kulta na hrvatskoj obali Jadrana unutar Naronitanskog konventa (karta preuzeta s <https://imperium.ahlfeldt.se/> 2.1. 2025.)

12. Bibliografija

12.1. Kratice

CIL - Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.

HD - Epigraphic Database Heidelberg (<https://edh.ub.uni-heidelberg.de/home>, 2. 1. 2025.)

IIt X/1 - Inscriptiones Italiae, X/1, Pola et Nesactium, Rim

ILJug – Anna et Jaro Šašel, Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt (Situla, 5, Ljubljana, 1963); Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt (Situla, 19, Ljubljana, 1978); Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt (Situla, 25, Ljubljana, 1986)

12.2. Izvori

Apijan, II, 68., 102. *The Histories of Appian*. Brian McGing. Loeb Classical Library 2. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1912.

(https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/appian/civil_wars/2*.html)

(pristupljeno 2. 7. 2024.)

Dion Kasije, LVI, 34. - 46.

Dio Cassius: Roman History, Volume VII, Books 56-60. Earnest Cary, Herbert B. Foster. Loeb Classical Library 175. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1924.

(dostupno na: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/cassius_dio/56*.html)

(pristupljeno 23. 6. 2024.)

Livije, *Epitome*, 139.

Preveo Jona Lendering

(dostupno na: <https://www.livius.org/sources/content/livy/livy-periochae-136-140/>)

(pristupljeno 21. 6. 2024.)

Plinije.

N. H. III. 139 – 143. The Natural History. Pliny the Elder. John Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A. London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street. 1855.

(dostupno na:

<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D3%3Achapter%3D26>, pristupljeno 15. 8. 2024.)

Svetonije. *Aug.* 94. 12.

Suetonius, Lives of the Caesars, Volume I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius Caligula. John Carew Rolfe. Harvard University Press. 1913. (dostupno na:

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/Augustus*.html)

(pristupljeno 4. 7. 2024.)

Vergilije. (1891.) *Bucolics and Georgics*. ur. T. L. Papillon, A. E. Haigh. Oxford. 46. (dostupno

na: <https://www.scribd.com/document/656401019/Vergilius-Georgics-1-4-Papillon-T-L-A-texto-y-comentario>)

12.3. Popis literature

ATKINS, J. W. (2018.) *Roman Political Thought*. Cambridge University Press.

BOJANOVSKI, I. (1974.) *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji (Dolabellae systema viarum in provincia Romana Dalmatia)*. ur. Benac, A. Djela - Knjiga XLVII. Centar za balkanološka ispitivanja. Knjiga 2. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Sarajevo.

BONAČIĆ MANDINIĆ, M. ČARGO, B. JOVANOVIĆ, J. ORDULJ, D. PRPA-STOJANAC, I. VJEŠNICA, B. (2021.) *Vis A Vis 200. Arheološka baština otoka Visa. Katalog izložbe u povodu 200. obljetnice Arheološkog muzeja u Splitu*. 300. Split.

BUŽANČIĆ, R. (2011.) Dioklecijanova palača. Kastron Aspalathos i njegov Platium Sacrum, *Klesarstvo i graditeljstvo*. Vol. 22. No. 1-2. 5-36

CALOMINO, D. (2015.) Emperor or God? The Posthumous Commemoration of Augustus in Rome and the Provinces, *The Numismatic Chronicle* (1966-). Vol. 175. 57 - 82

CAMBI, N. (1998.) Skupine carskih kipova u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Histria Antiqua* 4. 45 - 62

CAMBI, N. (2002.) Kiparstvo, u: Ur. Marin, E. *Longae Salonae I*. Arheološki muzej - Split. 117 - 174

CAMBI, N. (2005.) *Kiparstvo rimske Dalmacije. The Sculpture of the Roman Province of Dalmatia*. Književni krug, Split.

CAMBI, N. (2020.) *Umjetnost antike u hrvatskim krajevima*. Književni krug. Institut za povijest umjetnosti, Split - Zagreb.

DUBOLNIĆ GLAVAN, M. GLAVIČIĆ, M. (2022.) Posveta Augustovu numenu iz Privlake kod Nina (Arhivska istraživanja), *Archaeologia Adriatica* Vol. 16. No. 1. 9 - 29

FAIRFIELD BURTON, H. (1912.) The Worship of the Roman Emperors, *The Biblical World* Vol. 40. No. 2., 80 - 91

GABRIČEVIĆ, B. (1968.) Neobjavljeni rimski natpis iz Podstrane. *Poljički zbornik* 1. Zagreb. 133 - 141

GABRIČEVIĆ, B. (1987.) Peristil Dioklecijanove Palače u Splitu kao kulturni prostor, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*. Književni krug Split, Split. 249 - 255

GIUNIO, K. A. (2007.) Carski kult u Aseriji, *Asseria* Vol. 5. No. 5. 139 - 163

GIUNIO, K. A. (2013.) Kolegij sevira Julijala i začeci carskog kulta u rimskom Zadru (Iader), *Archaeologia Adriatica* Vol. 7. No. 1. 199 - 219

GIRARDI-JURKIĆ, V. (1998.) Dva centra carskog kulta rimske Istre, *Histria Antiqua* 4. 23 - 36

GLAVIČIĆ, M. (2003.) Naronski magistrati i drugi gradski uglednici, u: *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve. Znanstveni skup. Metković, 6.-9. listopada 2001.* Zagreb-Metković-Split, 221 - 232

GLAVIČIĆ, M. (2008.) Epigrafska baština rimskodobnog Epidaura, *Archaeologia Adriatica* 2. 43 - 62

GLAVIČIĆ, M. (2013.) *Kultovi antičke Senije*. Sveučilište u Zadru. Zadar.

JADRIĆ, I., MILETIĆ. Ž. (2008.) Liburnski carski kult, *Archaeologia Adriatica* Vol. 2. No. 1. 75 - 90

JADRIĆ-KUČAN, I. (2010.) Štovanje carskog kulta u Isi, u: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu. Znanstveni skup. Vis, 13. - 16. listopada 2009.* Znanstveni skup HAD-a, Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu, 26. Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb. 83 - 94

JADRIĆ-KUČAN, I. (2011.) Kult božice Rome u rimskoj provinciji Dalmaciji, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*. Vol. 104. No. 1. 93 - 111

JADRIĆ-KUČAN, I. (2012.) Pokrajinski carski kult u rimskoj provinciji Dalmaciji, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*. Vol. 105. No. 1. 41 - 66

JADRIĆ-KUČAN, I. (2014.) Rimski carski kult na području od Salone do Oneja. U: ur. Cambi, N. Matthews, J. *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Podstrani 30. ožujka do 2. travnja 2012.* Književni krug, Ogranak Matice Hrvatske Podstrana, Split. 165 - 178

JADRIĆ-KUČAN, I. (2021.) O kultu i poštivanju rimskih carica i princeza na tlu provincije Dalmacije, *Archaeologia adriatica* Vol. 15. Zadar. 465 - 501

JELIČIĆ, J. (1991.) Pituntium u svjetlu arheoloških nalaza, u: *Podstrana (od davnine do naših dana)*. Podstrana. 19 - 43

JELIČIĆ RADONIĆ, J. (2008.) Tragovi carskog kulta u Saloni, *Znakovi i riječi - Signa et litterae II: Zbornik projekta "Mythos - cultus - imagines deorum."* Zagreb, FF Press. 83 - 104

JELIČIĆ RADONIĆ, J. (2014.) *Urbanizam i arhitektura rimske Dalmacije*. Filozofski fakultet - odsjek za povijest umjetnosti, Split.

MARASOVIĆ, T. (1995.) O hramovima Dioklecijanove palače, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 35. No. 1. 89 - 103

MARIN, E. (2015.) Augusteum Naronae. Od otkrića do inauguracije muzeja. (1995. - 2005.), *Art bulletin* No. 65. 85 - 117

MAROVICH, M. (1996.) From Ishtar to Aphrodite, *The Journal of Aesthetic Education*, Summer, 1996, Vol. 30, No. 2, *Special Issue: Distinguished Humanities Lectures II* (Summer, 1996). 43 - 59

MARŠIĆ, D. (2014.) Antički profil Podstrane i okolice, u: ur. Cambi, N. Matthews, J. *Lucije Artorije Kast i legenda o kralju Arturu. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Podstrani 30. ožujka do 2. travnja 2012.* Književni krug. Ogranak Matice Hrvatske Podstrana. Split. 187 - 230

MATIJAŠIĆ, R. (2009.) *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana.* Leykam international, Zagreb.

MILETIĆ, Ž. (2003.) Religijski život u Naroni, u: *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve. Znanstveni skup. Metković, 6.-9. listopada 2001.* Zagreb-Metković-Split. 215 - 219

OSTERMAN, J. (2014.) Velike mezopotamske božice, u : *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* Vol. 46, No. 1. 25 - 50

POSAVEC, V. (1998.) Razmatranja o istočnjačkim i zapadnjačkim korijenima rimskog carskog kulta., *Histria Antiqua* 4. 71 - 74

RAMAGE, E. S. (1985). Augustus' Treatment of Julius Caesar, *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte* 34(2). 223.–245.

RY VAN BEETS HOLLE, G. D. (1976.) *Velika ilustrirana povijest svijeta - 6; 160 prije n. e. - 300 n. e.* OTOKAR KERŠOVANI. Rijeka.

SANADER, M. (1999.) *Rasprave o rimskim kultovima.* Matica Hrvatska. Zagreb.

STARAC, A. (1994.) Carski posjedi u Istriji, *Opuscula Archaeologica* Vol. 18. No. 1. 133. - 145

STARAC, A. (2000.) *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji. Društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi. Liburnija II.* Arheološki muzej Istre. (<http://ami.arhivpro.hr/?documentIndex=1&docid=1573&page=0>)

STARAC, A. (2020.) Poruke slavoluka Sergijevaca. Od privatne heroizacije do objave carskog božanstva, *Histria Archaeologica. Časopis arheološkog muzeja Istre* Vol. 51. No. 51. 5 - 64

SUIĆ, M. (2003.) *Antički grad na istočnom Jadranu*, 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Golden Marketing. Zagreb.

SUMI, G. S. (2002.) Spectacles and Sulla's Public Image, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte 4th Qtr.*, Bd. 51, H. 4. 414 - 432

ŠKORO, I. (2015.) Antička Senia, u: *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*. Vol. 7 No. 7. 2 - 7

WILLIAMS, S. (1985.) *Diocletian and the Roman Recovery*. Methuen.

ŠUŠNJAR, B. (2003.) *Villa cara Dioklecijana u Splitu*. Naklada Bošković. Split. 80.

ZAMAROVSKY, V. (2004.) *Bogovi i junaci antičkih mitova. Leksikon grčke i rimske mitologije*. Artresor naklada. Zagreb. 172. - 173., 300. - 301.

ZANINOVIĆ, M. (1998.) Neki aspekti Augustova kulta u Dalmaciji, *Histria Antiqua* 4. 37 - 44

ZEKIĆ, J. (2004.) Carska prisutnost u epigrafiji Pule i pulskog agera, *Latina & Graeca*. Vol. 2. No. 6. 69 - 92

12.4. Mrežni izvori

SPARAVIGNA, A. C. (2019.) Octavian Augustus at Apollonia and the statement of his astrological sign. *SSRN Electronic Journal*. 1. - 5. (dostupno na: <https://hal.science/hal-02267867/document>)

<https://enciklopedija.hr/clanak/kult> (pristupljeno 7. 6. 2024.)

<https://www.britannica.com/place/Capricorn> (pristupljeno 4. 7. 2024.)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja IVANA MARUOVIĆ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice POVIJESTI I POVIJESTI UMJETNOSTI, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 27.2.2015.

Potpis

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)

Student/ica: IVANA MARINović

Naslov rada: RIMSKI CARSKI KULT NA
HRVATSKOJ OBALI JADRANA

Znanstveno područje i polje: HUMANISTIČKE ZNAVOSTI, POVIJEST

Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
IZV. PROF. DR. SC. IVAN MATIJEVIĆ

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
/

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
IZV. PROF. DR. SC. IVAN MATIJEVIĆ
IZV. PROF. DR. SC. TONIJA ANDRIĆ
DR. SC. ZVONIMIR FORKER

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 27.2.2025.

Potpis studenta/studentice:

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.